

INSTRUKTIVNO-EDUKATIVNI MATERIJAL ZA INKLUZIVNI RAD I

UČENJE ĐECE S POSEBNIM OBRAZOVNIM POTREBAMA

1. Uvod

Razvoj inkluzivnoga obrazovanja je jedan od definisanih prioriteta obrazovanja u Crnoj Gori. Politika inkluzivnoga obrazovanja primjenjuje smjernice i principe relevantnih međunarodnih dokumenata, usaglašena je s evropskim zakonodavstvom i praksom obrazovanja dece sa smetnjama u razvoju u redovnim školama.

Strategija inkluzivnoga obrazovanja (2008–2013) oslanja se na najbolju međunarodnu praksu i domaće intenzivno i bogato iskustvo u cilju kvalitetnoga i dostupnoga obrazovanja dece s posebnim obrazovnim potrebama u skladu s njihovim interesovanjima, mogućnostima i potrebama. Na osnovu analize realizacije mjera ove Strategije donešena je Strategija inkluzivnoga obrazovanja (2014–2018) usmjerena na rani razvoj, pristup i kontinuitet obrazovanja, podršku na svim nivoima, osposobljavanje i profesionalno usavršavanje kadra, praćenje i evaluaciju obrazovnih i razvojnih postignuća dece.

Donešen je Zakon o vaspitanju i obrazovanju dece s posebnim obrazovnim potrebama (Službeni list CG, br. 45/10) koji mijenja i dopunjava Zakon iz 2004. godine (Sl. list RCG, br. 80/04), Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje dece s posebnim obrazovnim potrebama (Sl. list CG, br. 57/11) koji prevazilazi medicinski i stigmatizirajući pristup. Vaspitanje i obrazovanje dece s posebnim obrazovnim potrebama je dio jedinstvenoga obrazovnog sistema i djelatnost od javnoga interesa.

Koristi se tzv. socijalni model smetnje, akcenat je na preprekama i barijerama u okruženju, a ne smetnji koja je detetova razvojna ili trenutna karakteristika. Kao prvi izbor, deca sa smetnjama u razvoju pohađaju redovne škole (inkluzivno obrazovanje). Zatim, ona koja imaju umjerene i teže smetnje se uključuju u posebna odjeljenja pri redovnim školama, uz zajedničku nastavu pojedinih predmeta s vršnjacima u redovnim odjeljenjima. Za svako od ove dece izrađuju se individualni razvojno-obrazovni programi (IROP).

U prethodnome periodu osavremenjen je IROP i orijentisan ka mjerljivim rezultatima obrazovnoga i razvojnoga napretka deteta. Definiše se tako što usaglašava detetove osobine, potrebe, očuvane sposobnosti sa ciljevima određenog predmetnoga programa.

Razvili smo i „individualni tranzicioni plan“ koji uvezuje osnovno i srednje obrazovanje i profesionalnu orijentaciju u cilju kontinuiteta školovanja dece s posebnim obrazovnim potrebama. Izrađeno je Uputstvo za pripremu i realizaciju ITP-a. Oba dokumenta usvojio je Nacionalni savjet za obrazovanje i postali su obavezujući za rad u školama.

2. Razlozi za kreiranje instruktivno-edukativnoga materijala

I pored stalnoga rasta broja đece, poboljšanih okvira za rad s njima i unaprijeđene podrške, potrebno je poboljšati inkluzivnu kulturu, praksu i politiku u školama. Ovo se želi postići unapređenjem sistema za prikupljanje podataka i procesa usmjeravanja, stvaranjem uslova za kvalitetno inkluzivno obrazovanje kroz: osnaživanje nastave, stručnu podrške, razmjenu iskustava i dr. Jednom uspostavljeni dobri modeli za razvoj prakse, kompetencija, saradnje realizatora nastavnoga, stručnoga i procesa podrške vode održivim, ciljanim mehanizmima obezbjeđenja kvantiteta i kvaliteta inkluzivnoga obrazovanja, odnosno zadovoljenja razvojnih i obrazovnih potreba đece.

Stoga smo, između ostaloga, pristupili pripremi instruktivno-edukativnih nastavnih materijala za inkluzivan rad i učenje.

Eksperti za pojedine smetnje u razvoju: predstavnici redovnih škola (defektolozi i nastavnici), resursnih centara (defektolozi) i institucija sistema uradili su ček liste kojima se vrednuje razvojno postignuće đeteta (prema svakoj smetnji), ishodi učenja i predlaže odgovor nastavnoga procesa na njegove potrebe (u odnosu na IROP).

U tu svrhu su se koristili opšti etiološki utemeljeni opisi smetnji, potom domaći priručnici za rad s đecom sa konkretnim smetnjama u razvoju, prilagodili referentni instrumenti i upitnici za pojedine smetnje (Oregon test, CHAT, Putokaz, razvojna mapa i sl).

Najprije se daje opis smetnje, predstavljaju obrazovne i/ili razvojne implikacije, a nakon toga detaljno postavljaju mjere za primjenu konkretnih metodskih postupaka koji vode efikasnosti i kvalitetu nastavnoga procesa u odnosu na smetnju. Naime, pravi se paralela obrazovno/razvojnih potreba đece, ali i potreba nastavnika da u nastavi odgovori na potrebe đece. Tako su prepoznata najčešća pitanja u odnosu na đetetove i potrebe nastavnoga procesa. U odnosu na to su ponuđene ideje za prilagođivanje kako uslova, radnoga materijala, ali i nastavnoga procesa. Dakle, tu su instrukcije za intervenciju i/ili prilagođavanje uz prijedlog mjera nastavne prirode.

Korisna metodička uputstva mogu se pronaći u priručnicima: *Poteškoće u čitanju i pisanju – priručnik za rad s đecom u procesu opismenjavanja*, *Ovladavanje matematičkim pojmovima bez muke – priručnik za I ciklus*, *Priručnik za rad s đecom s autizmom* i dr. koje je objavio Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Podgorica.

3. ĐECA S TJELESNIM SMETNJAMA

3.1. Uvod – opis smetnje

Tjelesna smetnja podrazumijeva širok dijapazon stanja, smetnji, djelimičnih ili potpunih ograničenja funkcija tijela. Označava izmijenjenu tjelesnu funkciju od minimalnih do stanja koja onemogućavaju i otežavaju funkcionisanje i samostalnost.

Tjelesna smetnja se može javiti samostalno, a može i kombinovano – udružena s drugim smetnjama, npr. senzornim ili intelektualnim, što zahtijeva koordinisanu podršku.

Shodno Pravilniku o načinu, uslovima i postupku usmjeravanja dece sa posebnim obrazovnim potrebama (*Sl. list CG*, br. 57/11), deca s tjelesnim smetnjama su deca čije se sposobnosti odnose na izvođenje pokreta, pomijeranje i korišćenje djelova tijela, pokretanje čitavoga tijela, do potpune tjelesne neaktivnosti. Razlikuju se deca s:

- ✓ **lakšim tjelesnim smetnjama** koja su samostalna kod svih radnji osim onih koje zahtijevaju dobru spretnost ruku, kad im je potrebna manja pomoć drugih lica, jednostavnija prilogađavanja i pomoćna sredstva;
- ✓ **umjerenim tjelesnim smetnjama** koja se samostalno kreću po prostorijama ili na kraće razdaljine, djelimično izvode fizičke aktivnosti, pa i ako se izvode uz pomoć drugoga lica, nadgledanje ili tehnička pomagala;
- ✓ **težim tjelesnim smetnjama** koja za kretanja koriste pomagala (ortoze, štake, kolica na ručni pogon, hodalice i sl.) i imaju značajno umanjenu finu motoriku ruku, pa im za izvođenje vaspitno-obrazovnoga rada može biti potrebna pomoć drugoga lica;
- ✓ **teškim tjelesnim smetnjama** koja imaju male funkcionalne pokrete tijela pa im je za kretanje potrebno korišćenje elektromotornih kolica, za šedenje prilagođena pomoćna sredstva, a kod izvođenja vaspitno-obrazovnoga procesa pomoć drugog lica.

3.2. Obrazovne implikacije

Osnovna razvojno-obrazovna misija za ovu decu jeste njihovo osamostaljivanje, integracija, podsticanje interesovanja koja odgovaraju njihovim životnim potrebama, a u skladu s očuvanim potencijalima.

Kao najčešće oblasti u kojima je zapažena potreba nastavnika za podrškom su u organizaciji nastave, prilogađavanju, metodskim pristupima za rad s decom s tjelesnim smetnjama. Oni se tiču pitanja poput kako postupiti ako dijete ima teškoće:

- pri kretanju, šeđenju, rukovanju udžbenicima, priborom i radnim materijalom, orijentaciji u prostoru i na papiru, pisanju, crtanju;
- u nastavnome i procesu učenja: teškoće u usvajanju pojmova, računanju, pisanju, likovnom izražavanju;
- u komunikaciji, da razumljivo ispriča priču, odgovori na pitanja nastavnika u vezi sa pročitanim tekstom;
- da učestvuje u nastavi fizičkoga vaspitanja - koje ciljeve ostvariti s detetom;
- u izradi testa za provjeru znanja u predviđenome vremenu;
- u sprovođenju higijenskih navika...

Vrtić/škola treba da ostvari saradnju sa JU Resursni centar za decu i mlade Podgorica, za tjelesne i smetnje vida. Podrška može biti značajna u oblasti rane intervencije, kod izrade IROP-a, organizovanja i realizacije nastavnoga procesa. Profesionalci pružaju methodske i didaktičke preporuke, uputstva za nabavku i korišćenje pomagala, specijalizovane opreme i sl.

3.3. Razvojno-edukativna lista za rad sa decom s tjelesnim smetnjama

OBLAST: gruba i fina motorika	
Pitanja u odnosu na djetetove i potrebe nastavnoga procesa	Ideje za prilagođavanje
Dijete ima smetnje u kretanju i pri seđenju.	Omogućite prilaz, ali i prostor bez barijera. Potrebne su rampe s rukohvatima, kao i rukohvat duž zidova; posebna pomagala: štake, hodalice, kolica. Obezbijediti posebnu stolicu s rukohvatima i pojasom; radnu ploču s uzdignutim rubovima, mogućnošću nagiba i podešavanja visine; kolica s ugrađenom radnom pločom. Kao podrška drugoga lica može se koristiti vannastavno osoblje, vršnjaci i sl.
Dijete ima poteškoće u orijentisanju (makro i mikro prostor).	Postavite orijentir, a orijentacija treba da se organizuje prema dominantnoj ruci. Koristiti veći format papira, šablone i okvire.
Dijete ima teškoće pri grafomotornome izražavanju, pisanju, prilikom upotrebe geometrijskih pomagala (lenjiri, trouglovi, šestari).	U radu koristite posebna didaktička sredstva (umetaljke, nizaljke, perle, žicu, šrafove, maticu, bockalice, stikere, preklapaljke, lavirint, šablone i okvire). Sva ova sredstva se mogu nabaviti, a neka nastavnici mogu sami izraditi. Postignuće ciljeva će se olakšati korišćenjem deblje trouglaste olovke prečnika 7,15 mm. Primijenite predvježbe kroz šablone i okvire. Obezbijedite sveske sa širim redovima i pojačanim marginama, računar s prilagođenom tastaturom i mišem. Omogućite pisanje velikim štampanim slovima, mogućnost skiciranja. Takođe, dodatno vrijeme, kada je IROP-om definisana podrška drugoga lica.
Dijete ima teškoće u samozbrinjavanju (oblačenje, svlačenje).	Sugeriše se prilagođena odjeća (veći konfekcijski broj, donji dio odjeće bez dugmića i rajsferšlusa i kaiša na lastiš).

OBLAST: učenje, pažnja, pamćenje...	
Pitanja u odnosu na detetove i potrebe nastavnoga procesa	Ideje za prilagođavanje
<p>Dijete ima teškoće pažnje, pamćenja u usvajanju pojma broja, brojnih količina i računanja.</p>	<p>Tokom jednoga časa promijenite više aktivnosti. Odaberite motivacione aktivnosti – poput preklapanja sličica istih sadržaja, ređanje u nizu geometrijskih oblika po boji, obliku i veličini, lijepljenje gužvica od papira u predviđeni šablon, edukativne igre na računaru – kviz i sl. Prostor organizujte tako da bude bez mnogo stimulusa.</p> <p>Tokom nastave i ponavljanja gradiva koristite pedagoške principe, kao što je očiglednost – neposredno percipiranje predmeta i pojava, praktično iskustvo, kao i predočavanje gradiva u logičkome poretku, često ponavljanje, itd. Birajte motivišući sadržaj – s malo teksta i više ilustracija koje ne smiju da obiluju detaljima. Ređanjem ilustracija učenik može da ispriča priču po slikama i tako lakše upamti redosljed događaja. Koristite mogućnost zamjene teksta ilustracijama i primjenu slikovnoga materijala (kartice sa slovima i sličicama, kartice s brojevima...). Primijenite kreativne aktivnosti, kao što su crtanje, slikanje, modelovanje, bojanje i otiskivanje, jer one takođe pospješuju motivaciju. Radite na razvijanju asocijativnih sposobnosti: nabrojanjem osobina predmeta, bića i pojava, asocijativno na događaje iz svakodnevnoga života, poistovjećivanjem s glavnim likom iz neke priče, pripovijetke, romana, pjesme.</p> <p>Vodite računa da zadaci budu primjereni i pravilno dozirani – zadatke će u brojevnome izrazu biti upotrijebljena samo jedna računski radnja (sabiranje ili oduzimanje) uz upotrebu konkretnih didaktičkih sredstava. U toku časa učenik treba da rješava dva jednostavna i jedan složeniji zadatak. Koristite konkretna didaktička sredstva: štapiće, kockice, kvadrate od drveta; za računanje do sto računaljku, digitron, kartice s brojevima. Tu su i modeli geometrijskih tijela od drveta ili plastike, geometrijskih figura, brojeva, domaćih i divljih životinja, makete kuće od kartona, škole, reljefa, itd. Obezbijedite i koristite sveske s uvećanim i podebljanim</p>

	<p>kvadratićima.</p> <p>Omogućite dodatno vrijeme za učenje i tokom provjere znanja – dvostruko više od vremena predviđenoga za određenu aktivnost. Takođe, kod provjere koristite zadatke za koje se odgovor nudi zaokruživanjem.</p>
Dijete ima teškoće pri čitanju.	<p>Koristite uvećan i boldovan font slova, veći razmak između redova. Dajte mogućnost analize i sinteze slova u riječ pomoću slovarice.</p> <p>Primijenite pjevanje glasova, čitanje slovo po slovo na slogove, spajanje slova u riječ na podlozi sa čičkovom trakom (lijepi kartone sa slovima koji na poledini imaju čičkovu tračicu).</p> <p>Vršite prilogađovanje teksta (skraćivanje teksta ili dijeljenje na više smisaonih cjelina), obezbijedite dodatno vrijeme. Omogućite držač za knjige postavljen u optimalnom položaju, udžbenike u Dejzi formatu.</p>
<p>OBLAST: socijalne vještine (uključujući samozbrinjavanje, igru, ponašanje, govorno-jezičke i vještine komunikacije i sl.)</p>	
<p>Pitanja u odnosu na djetetove i potrebe nastavnoga procesa</p>	<p>Ideje za prilogađavanje</p>
Dijete ima teškoće u komunikaciji, odgovaranju na pitanja.	<p>Omogućiti audio snimanje, pričanje po sličicama, ilustracijama; izražavanje gestovnim govorom, jednom riječju ili prostom rečenicom. Primijenite prethodno dogovorenu podršku u smislu započinjanja odabrane riječi. Takođe, veći broj ponavljanja i zanimljivije sadržaje; dodatno vrijeme, zaokruživanje tačnoga odgovora od ponuđenih nekoliko, podvlačenjem i sl.</p>

<p>Dijete ima teškoće u prihvatanju pravila razgovora, igara i pridržavanju istih, preuzimanju zadatka u grupi, frustracione tolerancije.</p>	<p>Organizujte aktivnosti rada u paru ili manjoj grupi; timske uloge. Dajte mogućnost predstavljanja pravila putem ilustracije; odabira jednostavnih pravila (npr. s odgovorom da ili ne); prisustva u grupi bez izvršavanja zadataka, vršnjačku podršku. Sprovedite učenje i savladavanje emocionalne skale, dajte dodatno vrijeme za uspostavljanje kontrole emocija. Organizujte radionice na nivou odjeljenja na teme poput: rješavanje problemskih situacija i sl.</p>
<p>Kako za dijete ostvariti ciljeve u nastavi fizičkoga vaspitanja.</p>	<p>Radite IROP, oslonite se na očuvane potencijale, pomagala, koristite paraolimpijske principe i pristup, timske uloge.</p>
<p>Dijete ima teškoće prilikom sprovođenja higijenskih navika.</p>	<p>Omogućite prilagođen toalet sa rukohvatima uz WC šolju; pomoć drugoga lica (vannastavno osoblje, vršnjaci i sl.).</p>

U metodskome pogledu preporučuje se sljedeće:

Prijedlog mjera nastavne prirode

Verbalna metoda (metoda objašnjenja); metoda demonstracije (pokazivanje, igranje uloga) i posmatranja kroz primjerene situacije. Vježbanje kroz šablone i okvire: u početnom čitanju i pisanju – dijete prvo izvodi pokret u okviru i u jednome smjeru, u pravcu strelice. Promjer okvira je najviše 5 cm i on se postepeno smanjuje prema sposobnostima djeteta.

Reedukacionim vježbama se djetetu pruža određena pomoć da izvede traženi pokret koji sam ne može izvesti. Uvježbavanjem se postiže osamostaljivanje pokreta, usklađivanje pokreta i koordinacija, usmjeravanje i primjereno korišćenje pokreta, uspostavlja kontrola, orijentacija i ovladavanje prostorom, uočavanje i prepoznavanje oblika, težina i ritmova. To može biti vježba poput: „uradi kao ja”, „uradi suprotno od mene“, doticanje palca kažiprstom, pa redom ostale prste i onda redom unatrag. U sedećem položaju naizmjenično stežu i opuštaju mišiće ruku i nogu. Koristi se metoda ilustracije; metoda praktičnoga rada, metoda analize i sinteze; metoda kompenzacije (npr. kod učenika kod kojega nijesmo mogli da razvijemo funkciju pisanja olovkom zamjenjujemo pisanjem na računaru, kod učenika kod kojega nije razvijen ekspresivni govor razvijaćemo gestovni i sl.), usvajanja osnovnih računskih operacija. Važan je individualni logopedski rad, angažman stručne službe škole, prije svega psihologa – radionice, grupni rad. **Kod nastave fizičkoga vaspitanja prijedlog je da se koriste principi paraolimpijskoga sporta i ostvari kontakt s Nacionalnim savezom i lokalnim klubovima.**

4. ĐECA S INTELEKTUALNIM SMETNJAMA

I Uvod - opis smetnje

Đeca s intelektualnim smetnjama imaju umanjene sposobnosti: rezonovanja, planiranja, rješavanja problema, apstraktnoga mišljenja, razumijevanja složenih ideja, brzoga zaključivanja, učenja iz iskustva, što se odražava na njihovo učenje i funkcionisanje u svakodnevnome životu i zahtijeva određeni stepen podrške.

Prema još uvijek važećoj klasifikaciji SZO kao kriterijum klasifikacije intelektualnih smetnji uzima se količnik inteligencije (IQ), ali se razmatraju i drugi faktori, poput količnika socijalne inteligencije (SQ), ili emocionalne inteligencije (EQ). Novije klasifikacije imaju tendenciju da stave akcenat na opis osobe i njenoga funkcionisanja u oblasti adaptivnih sposobnosti (ono što ljudi nauče, kako bi se mogli snalaziti u svakodnevnome životu), kao i na nivo potrebne podrške. Tako se u potpunosti odbacuje IQ kao kriterijum.

Razlikuju se:

- đeca s lakšim intelektualnim smetnjama – uz podršku i produženi period učenja, mogu ovladati osnovnim školskim vještinama i snalaziti se u rješavanju jednostavnih problema i mogu se osposobiti za jednostavne poslove i samostalan socijalni život;
- đeca s umjerenim intelektualnim smetnjama – imaju intelektualne sposobnosti da usvoje osnove čitanja, pisanja, razviju vještine osnovnoga samozbrinjavanja i mogu se osposobiti za jednostavne, praktične, rutinske i poznate poslove, pod stalnim i neposrednim nadzorom;
- đeca s težim intelektualnim smetnjama – imaju veoma umanjene intelektualne sposobnosti za učenje,;
- đeca s teškim intelektualnim smetnjama – imaju jako umanjene sposobnosti za izvršavanje intelektualnih aktivnosti i teško mogu realizovati svakodnevne životne potrebe, pa im je potrebno razvijati vještine potrebne za životne interakcije uz njegu, nadzor i pomoć od strane drugoga lica.

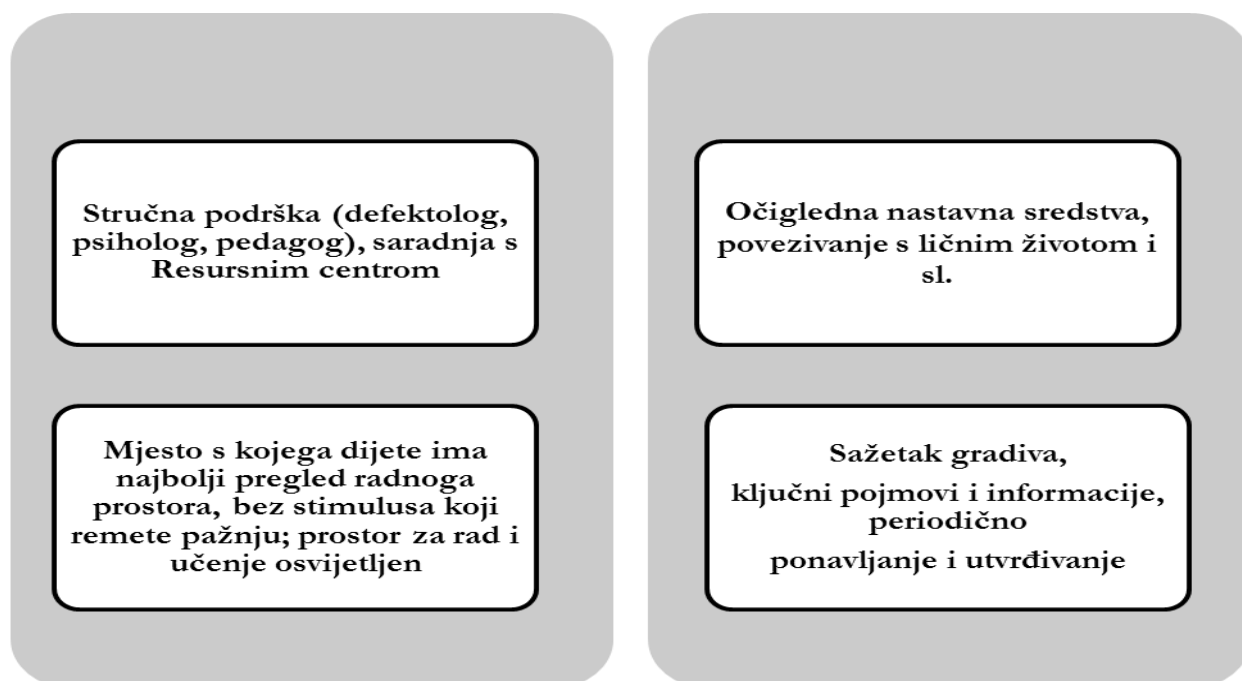
II Implikacije u odnosu na obrazovne i razvojne potrebe

Učeniku s intelektualnim smetnjama osigurava se stručna podrška u skladu s potrebama (defektolog, psiholog, pedagog) uz saradnju s Resursnim centrom, koja uključuje angažman stručnih lica zaposlenih u toj ustanovi. JU Resursni centar „1. jun“ Podgorica zadužen je za podršku đeci s intelektualnim smetnjama i autizmom. Odlazeći u redovne škole, stručna lica iz ove Ustanove primjenjuju: pomoć u izradi IROP-a; individualni rad s decom; pružaju preporuke za rad kadru i roditeljima, obuke za kadar.

U smislu neposrednoga izvođenja nastave s ovom decom najprije treba adekvatno urediti radni prostor. Prostor za rad i učenje treba da je dobro osvijetljen bez dodatnih

stimulusa koji remete pažnju. U učionici treba odrediti mjesto s kojega dijete može da ima najbolji pregled radnoga prostora, čime se poboljšava djetetova usredsređenost i efikasnost.

Za učenje i rad treba obezbijediti tzv. očigledna nastavna sredstva kojima se podržava konkretan kvalitet mišljenja, a koji je osobenost dece s intelektualnim smetnjama. Samim tim se treba koristiti nabiranjem, odgovorima da/ne, izborom više ponuđenih konkretnih opcija i sl. Preporučljivo je potencirati ključne pojmove i informacije, sažetke gradiva u funkciji primjene i povezivanja s ličnim životom. Potrebno je omogućiti više vremena s češćim pauzama za odmor, dati dodatno vrijeme za rad. Prilagođavati radni materijal, veličina slova treba biti minimalno 14 pt. Tekst treba razdijeliti u manje cjeline i organizovati ga pomoću numeričkoga/znakovnoga nabiranja u odvojenim redovima. Ono što ne treba koristiti su podebljana (bold), istaknuta (highlighted), kosa slova (italic) i potcrtani (underline) tekst. Poželjno je pripremiti i omogućiti pisanje na većem formatu papira.

Korisna metodička uputstva mogu se pronaći u ranije pomenutim priručnicima u izdanju ZUNS-a.

Preporuka: Specijalna Olimpijada (SOI) je program koji promoviše sportske aktivnosti za osobe sa intelektualnim smetnjama i autizmom. Takmičenja se održavaju u preko 30 sportskih disciplina. Crnu Goru je postala članica 2007. godine, dakle nakon obnove nezavisnosti. S ciljem podsticanja razumijevanja, prihvatanja i socijalne uključenosti sugestija je da se kod nastave fizičkoga vaspitanja koriste principi Specijalne Olimpijade.

III Razvojno-edukativna lista za rad sa decom s intelektualnim smetnjama

Ček lista (pitanja koja se odnose na status detetove smetnje)	Ideje za prilagođavanje
---	-------------------------

<p>Dijete se otežano koncentriše na jedan isti sadržaj tokom aktivnosti, brzo se zamara, otežano izvodi aktivnosti do kraja. Pažnju mu odvlače stvari nebitne za rad.</p>	<p>Omogućite mjesto sa što manje ometanja (dalje od prozora, najbolje u prvoj klupi). Na školskoj klupi držite samo ono što je potrebno za aktuelni rad. Zid na kojem se nalazi tabla ostavite čistim. Plakate, panoje, dječje radove izlažite u zadnjim djelovima učionice.</p> <p>Pratite koji tip stimulusa i koji sadržaji pobuđuju interesovanje kod djeteta. Koristite ih kao motivatore za aktivnosti. Podstičite dijete da ostvaruje kontakt pogledom dok mu se obraćate.</p> <p>Podijelite aktivnost na manje djelove. Češće smjenjujte aktivnosti, ali ne prečesto, kako bi se podsticala stabilnost pažnje. Pohvalite svaki dobro urađen dio. Pravite kratke pauze tokom rada (2–3 minuta), tokom kojih se mogu izvoditi određene fizičke aktivnosti.</p> <p>Koristite slikovni materijal, jednostavan, a jarkih boja, upečatljive zvukove i sl.</p> <p>Postavljajte potpitanja na koja dijete daje odgovor, po pravilu, sa DA/NE. Ponavljajte zahtjeve.</p>
<p>Otežano razlikuje bitno od nebitnoga, prati uputstva, višestruke naloge izvršava djelimično. Nekad djeluje da ne razumije što mu se govori.</p>	<p>Detalje koji nijesu bitni u datome trenutku i kontekstu svedite na minimum. Ističite bitne riječi intonacijom prilikom govora, a bitne elemente na nastavnim listićima uvećavanjem i/ili bojama.</p> <p>Dozirajte broj informacija kojima se dijete izlaže, kako se opseg pažnje ne bi preopteretio. Uputstva dajte kratkim, konkretnim rečenicama. Pravite pauze između rečenica. Koristite gestove i vizuelnu podršku.</p> <p>Postavljajte djetetu ciljana pitanja. U udžbeniku označite bitne djelove lekcija, u skladu sa IROP-om.</p>

Otežano reprodukuje sadržaje već nakon nekoliko minuta. Takođe, ono što nauči u jednom danu, teško pokaže narednoga dana ili sedmice.

Ispitajte s kojim se dotadašnjim iskustvima djeteta može povezati sadržaj, bilo iz škole ili svakodnevnoga života. Sadržaj predstavite i organizujte u vidu rasporeda, šema, koristeći riječi, simbole, slike. Tražite od djeteta da sortira elemente sadržaja. Pravite skraćenice od ciljanoga sadržaja, koje poslije možete koristiti kao podšetnike. Omogućite više vremena za obradu i utvrđivanje. Ponavljajte ciljane sadržaje i vremenom produžite vremenski interval između njih.

Koristite slike, zvukove, boje, ukuse, mirise, različite oblike, teksture... Kako bi dijete uspostavilo asocijacije upotrijebite govor i jezik, pokret, emocije, i sl.

Koristite memorijske kartice (s jedne strane pitanje, s druge odgovor). Pitanja na koja dijete da tačan odgovor stavite s jedne strane, a ostala s druge strane. Ponavljajte redovno postupak dok ne usvoji ciljane pojmove.

Posmatrajte putem kojega čula dijete najuspješnije prima i pamti informacije (vizuelno, slušno, dodirrom, pokretom) i na osnovu toga osmislite i omogućite podršku.

Odredite prioritete u određenome periodu i uvijek ističite ono što je najbitnije. Oko toga postepeno dograđujte ostalo.

Tražite od djeteta da naglas kaže ono što treba da upamti (ponovi informacije ili procedure) – povremeno tokom nastave podstaknite dijete da ponovi neku rečenicu.

Vježbajte sa djetetom i/ili posavjetujte roditelje da kod kuće vježbaju ponavljanje nizova brojeva, riječi... Pokažite mu niz slika, ili jednu složenu sliku i tražite da navede šta je videlo (vodite računa da dužina niza, ili složenost slike odgovara djetetovim trenutnim mogućnostima).

<p>Otežano usvaja funkcije: prepoznavanje i imenovanje simbola (slova, brojeva), razumijevanje pojmova količine i brojnosti.</p>	<p>Ograničite broj simbola (npr. radite na prepoznavanju brojeva 1, 2 i 3 dok ih ne usvoji, potom postepeno radite ostale).</p> <p>Angažujte čulo dodira i pokret (npr. napravite simbol od šmirgl papira i podstičite dijete da prstom prelazi preko njega dok ga ono ili vi imenujete; podstaknite dijete da „piše” simbol rukom u vazduhu, po klupi, istovremeno ga imenujući...). Koristiti se imitacijom, pokazivanjem, demonstracijom onoga što se očekuje.</p> <p>Ukoliko dijete broji mehanički, iskoriste brojevni niz (stavite redom poređane kartice s brojevima i tražite da pokaže/izdvoji određeni broj, najprije redom od prvog broja u nizu, potom od posljednjega, na kraju zahtjeve dajte nasumično). Radite na pojmovima količine i brojnosti, tako da simbol (cifru) može povezati sa skupom čije elemente prebroji.</p> <p>Ukoliko dijete prepoznaje prvi glas u riječi, koristite slovarice sa slikama, kako bi se pravile asocijacije.</p> <p>Vježbajte klasifikovanje elemenata prema boji, obliku, veličini, ređanje elemenata po dužini, veličini, debljini... Prebrojavajte djelove tijela (npr. jedna glava, dvije noge), brojite igrajući igre („Školice“, „Čovječe, ne ljuti se“...). U aktivnost možete uključiti nizanje perlica, ubacivanje sitnih predmeta kroz male otvore i sl. Što više rad bazirajte na manipulaciji predmetima.</p> <p>Koristite kartice sa skupovima i brojevima. Tražite od djeteta da ih uparuje. Za vrijeme tih aktivnosti verbalno naglašavajte brojnost skupa (npr. „tri jabuke“) i naziv za simbol („broj tri“) i od djeteta zahtijevajte isto.</p>
<p>Otežano izvodi računske operacije.</p>	<p>Počnite igrama dodavanja i oduzimanja predmeta koje voli. Tom prilikom koristite termine „dodaj/oduzmi“. Tražite da skupu, koji je predstavljen slikom, doda/oduzme jedan, dva... elementa: nacrtavši ih, nalijepivši ih i sl.</p>

	<p>Podstaknite dijete da koristi djelove tijela (npr. 1 ruka + 1 ruka = 2 ruke; računanje uz pomoć prstiju).</p> <p>Sabirajte dok dijete ne ovlada postupkom, zatim uključite oduzimanje. Takođe, računajte npr. do 5 dok to ne bude savladano, potom nastavite do 10 itd.</p> <p>Ukoliko dijete poznaje brojevni niz, iskoristite to kao prelazno rješenje. Oslonite se na niz učeći ga sabiranju/oduzimanju s brojem 1. Ukoliko poznaje parne i neparne brojeve, iskoristite to za sabiranje/oduzimanje s brojem 2. Koristite brojevenu pravu i stotni kvadrat.</p> <p>Koristite sheme i konkretne materijale. Igrajte igre s kockicama (npr. „Čovječe, ne ljuti se“, s dvije kockice).</p>
<p>Otežano ovladava čitanjem i pisanjem.</p>	<p>Dogovorite s roditeljima da usvaja jedno pismo, po pravilu, štampanu verziju. Ovo uključite u IROP.</p> <p>Radite fonološke vježbe (određivanje prvoga i posljednjega glasa u riječi, sastavljanje riječi od ponuđenih glasova, rastavljanje riječi na glasove). Slikama predstavite pojmove, situacije. Tražite, najprije, da kratko ispriča o slikama. Potom uz pomoć slike predstavljajte jedno po jedno slovo kako teče usvajanje. Ključna slova istaknite bojom, podvlačenjem i sl.</p> <p>Izbjegavajte čitanje/pisanje dužih riječi i rečenica dok dijete ne ovlada čitanjem/pisanjem kratkih riječi (prvo jednosložnih, potom dvosložnih...). Rastavljajte riječi na slogove i sastavljajte ih (KU-ĆA, NO-GA...).</p>

<p>Otežano razumije pročitano. Otežano preporučava, piše sastav na zadatu temu.</p>	<p>Koristite slikovni materijal, tako da svaka tematska cjelina bude predstavljena slikom. Slike prezentovati redom, tokom čitanja.</p> <p>Prilagodite tekst, tako da je dužina odgovarajuća djetetovim mogućnostima. Podijelite ga na manje djelove. Izvlačite za dijete suštinske stvari. Istaknite ključne riječi.</p> <p>Vodite računa da su riječi teksta djetetu poznate i formulacije rečenica jasne. Nepoznate riječi objasnite uz pomoć poznatih.</p> <p>Koristite dramaturgiju, pokrete...</p> <p>Omogućiti da/ne pristup i opcije odgovora, potvrđivanje, navođenje, na način pokazivanja.</p> <p>Vježbajte pisanje priče na osnovu ponuđenoga niza slika (priče u slikama). Pripremite niz zapisanih pitanja, tako da dijete, odgovarajući na njih, može pisati sastav.</p>
<p>Otežano radi tekstualne zadatke.</p>	<p>Slikama predstavite situacije iz teksta. Ključne riječi istaknite bojom, uvećanjem i sl.</p> <p>Ukoliko dijete još uvijek otežano računa, dozvolite da koristi kalkulator, ili računске tablice.</p> <p>Sortirajte termine koji se odnose na računске operacije u okviru jasno razgraničene šeme (npr. u dijelu šeme koji se odnosi na sabiranje lijepite riječi „dodao“, „dobio“, „ukupno“; u dijelu koji se odnosi na oduzimanje „izgubio“, „pojeo“, „manje“... Podstaknite dijete da isto sortira i koristite šemu prilikom postavke zadataka.</p> <p>Jasnim uputstvima navoditi dijete što, đe, kako da odradi.</p>

Otežano uči verbalni sadržaj.	<p>Odmjerite dužinu ciljanoga sadržaja (npr. broj strofa/stihova). Po mogućnosti, svaku cjelinu ili čak svaku riječ predstavite slikom, ili podstaknite dijete da nacрта.</p> <p>Koristite zvukove, pokrete koji asociraju na sadržaj. Pravite igrokaze, koreografije.</p>
Otežano uči procedure.	<p>Razložite proceduru na manje cjeline. Pokažite svaki korak. Koristite podsetnike, markere u vidu niza slika, simbola, riječi, rečenica.</p> <p>Koristite tzv. „lančanje unaprijed“, ili „lančanje unazad“. Tražite od djeteta da uradi prvi korak procedure. Nakon što tri puta pokaže uspješnost, zahtijevajte da uradi prvi i drugi korak. Nastavite da uspješno urađenim koracima dodajete naredne korake dok ne ovlada cijelom procedurom. Ovakvo učenje možete započeti i od posljednjeg koraka, tako što ćete izvesti proceduru, a dijete podstaći da je dovrši tako što će uraditi posljednji korak, potom posljednja dva itd. U skladu s aktivnošću, djetetovim karakteristikama i potrebama odaberite s koje strane će započeti učenje – od prvoga, ili od posljednjega koraka.</p>
Otežano primjenjuje naučeno u drugim situacijama.	<p>Postarajte se da znanja i vještine kojima podučavate dijete zaista jesu primjenjive, prije svega u svakodnevnome životu. Povezujte znanja i vještine s djetetovim iskustvom, realnim životnim potrebama, kontekstom.</p> <p>Odaberite frazu/pitanje koje biste tokom podučavanja koristili uvijek na isti način. Ponavljanje istoga u novoj situaciji može navesti dijete da prepozna mogućnost primjene već naučenoga.</p>
<p>Neophodno je da se naučeno i stečeno potvrđuju u realnim situacijama, bliskim djetetu i njegovom iskustvu. Kao važan ističemo princip ponavljanja s vremena na vrijeme prethodno učenoga, da bi se održalo upamćeno.</p>	

5. ĐECA SA SMETNJAMA VIDA

5.1. Opis smetnje

Smetnje vida ispoljavaju se kao umanjena ili potpuno odsutna čulna osetljivost na svjetlosne nadražaje koja značajno ometa vizuelnu komunikaciju.

Kako i koliko vidi dijete prvenstveno zavisi od uzroka oštećenja vida. Neka đeca vide nejasno, neki će centralni dio vidjeti mutno, a periferni jasnije pa će prilagođavanjem položaja glave nastojati da što jasnije vide. Neki vide samo crno-bijelo, neki gledaju samo jednim okom, što je znak oštećenja vidnoga polja i viđenje dubine. Neki učenici ne vide pri slabome svjetlu, dok je drugima neophodno zamračiti prostoriju. Neki nemaju sposobnosti viđenja, kada je neophodno angažovanje ostalih čula u cilju kompenzacije odsustva čula vida (taktilna, auditivna, olfaktorna i kinestetička percepcija).

Đeca sa smetnjama vida su s djelimičnim ili potpuno umanjenim sposobnostima vidnoga sistema da prime nadražaje. Razlikuju se:

- đeca sa slabovidošću koja imaju smetnje u vizuelnoj percepciji, suženju vidnoga polja, oštine i preostalog vida,
- đeca bez ostatka vida koja imaju minimalni ostatak vida ili su bez ostatka vida u zavisnosti od stepena oštine vida, prisustva percepcije svjetlosti, kvaliteta vidnoga polja i upotrebe ostalih čula.

Ova đeca rješenjem Komisije za usmjeravanje u odgovarajući vaspitno-obrazovni program, usmjeravaju se u obrazovni program s dodatnim uslovima i pomagalima.

5.2. Opšte implikacije i preporuke

Kao izvor saznanja čulo vida ima dominantno mjesto u procesu sticanja znanja. Većinu informacija o spoljnjem svijetu dobijamo posredstvom čula vida, tako da je dijete sa smetnjama vida veoma teško motivisati, pa često djeluje nezainteresovano, umorno i bezvoljno.

Često drže glavu pognuto zbog bolje koncentracije na draži iz okoline jer im je potrebno više vremena da procijene situaciju i reaguju na nju uz korišćenje svih ostalih čula. Verbalna komunikacija često je praćena riječima koje je dijete usvojilo bez oslanjanja na odgovarajuće predstave. Ovo predstavlja izazov za komunikaciju i nosi rizik od nerazumijevanja.

Teško stupaju u komunikaciju sa svojim vršnjacima. Potrebno im je nešto više vremena da dobro procijene situaciju da bi mogli da reaguju na nju.

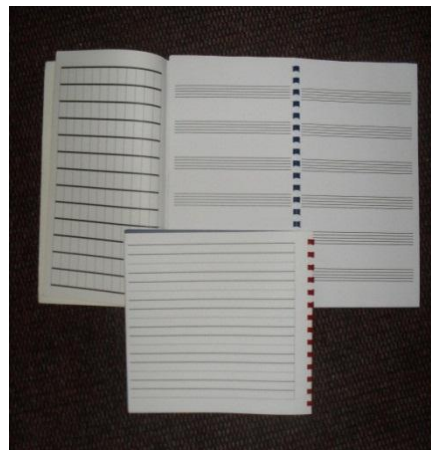
Uslovi i pomagala neophodna u radu đeci sa smetnjama vida obiluju različitošću zavisno od oftalmoloških varijabli u prvome redu. S obezbjeđivanjem uslova, pomagala i

stručne pomoći đeca sa smetnjama vida mogu savladavati redovni obrazovni program. Samo pojedine sadržaje koji se usvajaju isključivo čulom vida treba prilagoditi ili izostaviti. Samim tim neophodna je podrška tiflogologa u individualnome određivanju uslova i pomagala za đecu sa smetnjama u razvoju vida.

Uzevši u obzir prethodno, u školi je potrebno omogućiti odgovarajući prilaz uz pomoć tzv. taktilne linije namijenjene usmjeravanju kretanja. Ovo se jednostavno postiže taktilnom obradom hodajuće površine. Potom, preporuka je da se postave rukohvati u kontrastu s podlogom na ulazu u školu, taktilne linije vođenja od ulaznih vrata do prostorija (učionice, kabineta, toaleta), da se uradi taktilni plan škole, označi stepenište različitim podnim taktilnim površinama kontrastno urađenim (površina čela stepenika je u kontrastu u odnosu na gazište). Takođe, na vratima svih prostorija postaviti taktilne oznake.

U samoj školi kao i učionici organizovati bezbjedan i siguran prostor. Obezbijediti radni sto s pokretnom pločom i mobilnim sedištem, koji se lako spušta i podiže prilagođavajući se visini učenika, i graničnikom u donjem dijelu koji sprječava pad materijala sa stola. Tu je i adekvatno i individualno osvjetljenje, jer primjera radi kod slabovidosti je najbolje da se svijetlo rasprostire poluindirektno da bi se spriječila refleksija od okolnih predmeta.

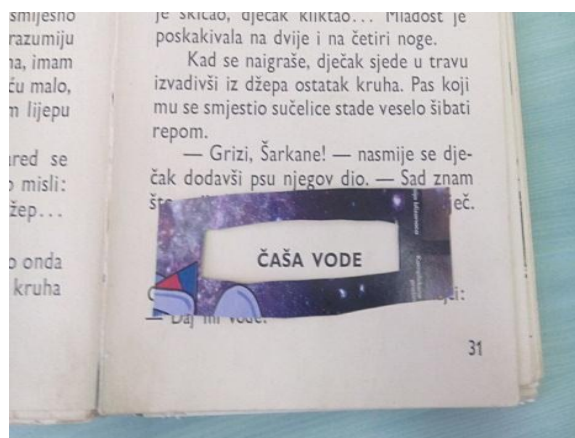
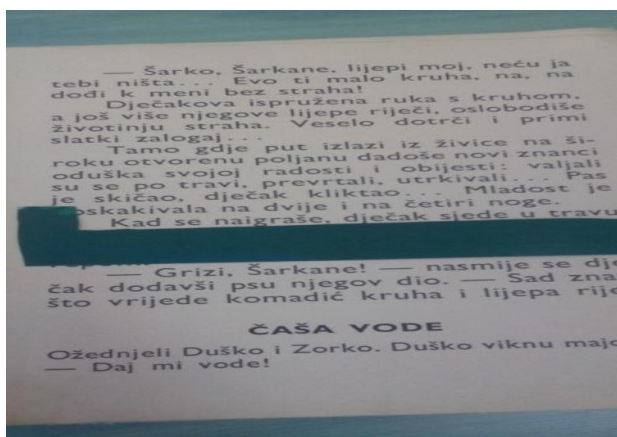
U svakodnevnom radu koristiti sveske sa naglašenim linijama i kvadratićima na mat papiru označeni kontrastom, taktilno urađene slike, zvučne knjige... Tu su i meka olovka, crni flomaster širega obima, kontrastne linije, prored, tiposkop za orijentaciju na tekstu (sredstvo ručno urađeno od kartona ili plastike, služi kao pomagalo u čitanju u praćenju reda, prelasku iz reda u red, označavanju početka i kraja reda pri čitanju teksta), geometrijski pribor za slijepe, folije za pozitivno crtanje, mat papir. Potom, modeli, makete i realni predmeti o kojima je riječ. Dostupni su udžbenici prenešeni na audio zapis, tzv. Dejzi program (čitanke i za predmetni program Istorija).

Treba istaći da JU Resursni centar za đecu i mlade „Podgorica“ pruža podršku inkluzivnome obrazovanju za tjelesne i smetnje vida. Obilazeći škole može opservirati dijete, raditi neposrednom s njim, dati instrukcije za rad nastavnicima, stručnoj službi, roditeljima za rad s detetom. Resursni centar pruža usluge podrške i rane intervencije na osnovu rješenja o usmjeravanju. Takođe se mogu preuzeti na korišćenje udžbenici na Brajevom pismu, dobiti obuka za korišćenje Brajevoga pisma, uputstva u vezi specijalizovane didaktike, u vezi s tim kako ih obezbijediti, osmisliti, napraviti, nabaviti, iznajmiti od njih. Na sajtovima Resursnoga centra i ZUNS-a dostupni su udžbenici prenešeni na audio zapis: http://www.resursnicentarpg.me/index.php?option=com_content&view=category&id=30:audio-biblioteka&layout=blog&Itemid=37"

Važan je izbor odgovarajućih boja, zato što se nekad dvije boje jedna pored druge mogu prelivati i kad se gubi jasna kontura. Materijal i sredstva treba da su takvi da ne stvaraju refleksiju. Kao odgovarajući preporučuje se font slova Times New Roman 14–20. Koristi se odgovarajući mat papir s urađenim kontrastnim linijama s potrebnim proredom, odgovarajući mat papir s urađenim kvadratićima koji su kontrastom označeni, meka olovka koja ostavlja deblji trag, postojan crni flomaster.

Za frontalni rad koristiti pokazivač. Ukoliko dijete nosi okluziju voditi računa koje je oko zatvoreno prilikom pokazivanja materijala. Za učenike sa suženjem vidnoga polja optimalna veličina objekta je formata standardne fotografije 9 x 12cm. Za učenike s niskom oštrinom vida preporuka je posmatranje objekata vertikalno.

Od tehničkih pomagala tu su: klasične i elektronske lupe, za kvalitetno povećanje teksta i slike, koje, u skladu s individualnim potrebama učenika, treba da bude što lakše, kako ne bi blokiralo ruke učenika i da u što manjoj mjeri sužava vidno polje; kalkulator, diktafon, pribor i sredstva za grafičke radove pribor za geometriju, folije za pozitivno crtanje, elektronska sveska, Brajeva mašina, Brajev papir, računar s Brajevim retkom ili govornom podrškom.

Đetetu treba dozvoliti da zauzima položaj koji mu omogućava najbolje viđenje.

5.3. Razvojno-edukativna lista za rad sa decom sa smetnjama vida

Pitanja u odnosu na djetetove i potrebe nastavnoga procesa	Ideje za prilagođivanje – uslovi i pomagala
Dijete ima teškoće u percepciji udaljenih predmeta, slabiji periferni vid, nemogućnost viđenja detalja.	Tokom rada omogućite mjesto u prvoj klupi ispred table. Koristite realne predmete, jednostavne i jasne slike, precizne opisne verbalne informacije, izražen kontrast figure i pozadine (crno-bijeli) i zasićene boje (crvena, žuta, zelena i plava). Tokom nastave nove objekte povezati s poznatim objektima i okolinom. Omogućite dovoljno vremena za izvršavanje aktivnosti do 50% duže. Obezbijedite podršku u kretanju na otvorenom.
Pitanja u odnosu na djetetove i potrebe nastavnoga procesa	Ideje za prilagođivanje – uslovi i pomagala
Dijete ima povećanu osetljivost na svijetlo.	Za rad odrediti prvu klupu ispred table. U ovim okolnostima osvjetljenje treba da je indirektno, da se koristi kapa ili štitnik za oči. Koristite izražen kontrast figura pozadina, odgovarajući font slova (Times New Roman 14–20). Kada primjenjujete pisanje na tabli neka bude na suvoj tabli zbog refleksije. Jasnim odmjerenim glasom saopštavajte ono što je napisano. Plan table zalijepiti u djetetovoj svesci. Koristite multisenzorno opažanje – kompenzacija vida upotrebom ostalih čula – u prvome redu čula sluha i dodira.
Pitanja u odnosu na djetetove i potrebe nastavnoga procesa	Ideje za prilagođivanje – uslovi i pomagala

<p>Dijete pokazuje slabiju orijentaciju na radnome prostoru (stolu), tekstu, pri grafomotornome izražavanju zbog nedovoljno razvijene orijentacije u makro i mikro prostoru.</p>	<p>Đetetu omogućite orijentaciju u školi (postavljanje orijentira, taktilno i kontrastno urađenih). Radite na orijentaciji na sebi putem tjelesne šeme, lateralizacije. Približite ukupni, a prije svega radni prostor: ovladati pojmovima gornji, donji lijevi ugao – gornji, donji desni ugao stola, sredina stola, lijevo, desno, gore, dolje. U učionici počnite objašnjavanje od vrata pomoću zida, lijevo, desno, naprijed, nazad – od sredine učionice naprijed nazad, lijevo, desno). Takođe, snalaženje na Brajevoj mašini treba da korisiti iste orijentacione principe: gornji, donji lijevi ugao – gornji, donji desni ugao, sredina mašine, lijevo, desno, gore, dolje na mašini i sl.</p> <p>Potrebno je da se obezbijedi sto s nagibom, s pokretnom pločom i s donjim graničnikom. Da se izvrši postavljanje orijentira taktilno i kontrastno urađenih na stolu i stolici (plastični samoljepivi detalji). Nužna je dobra osvjetljenost, odgovarajući font slova kod teksta koji se koristi (Times New Roman 14–20). Tokom rada treba da se koriste sveske čija je boja papira mat u pastelnim tonovima zbog onemogućavanja pojave refleksije. Ove sveske su sa kontrastno urađenim linijama odgovarajuće širine proreda. Takođe, kontrasti figura – pozadina, slovo – papir treba da su izraženi.</p> <p>Koriste se trouglaste olovke većega obima, crni flomaster koji ostavljaju jači trag.</p> <p>Prilikom čitanja, preporuka je držanje prsta na liniji teksta.</p> <p>Koristite tiposkop za označavanje reda i prelaska iz jednoga u drugi, dodatno vrijeme za izvršavanje aktivnosti (50 do 70 %).</p> <p>Za opismenjavanje na Brajevom udžbeniku potrebna je podrška tiflogologa i po potrebi obezbijediti Brajeve sveske.</p>
<p>Pitanja u odnosu na đetetove i potrebe nastavnoga procesa</p>	<p>Ideje za prilogađovanje – uslovi i pomagala</p>

<p>Dijete ima teškoće u percipiranju slike, predmeta.</p>	<p>Koristite slike bez suvišnih detalja koje su kontrastno urađene ili taktilno preko reljefnih linija – optimalna veličina slike je 9–12cm. Opisujte cjelinu slike, a onda djelove. Taktilnu urađenu sliku povezujte s realnim predmetom, modelom ili maketom. Upotrijebite kontrastno urađeni predmet sa zasićenim bojama, kao i predmet taktilno urađen s različitošću teksture i materijala (hrapavo/glatko, plastično/gumeno) ili jasno odvajajućim taktilnim linijama, ako je predmet iz više djelova. Veličina predmeta se najlakše određuje obuhvatom šaka. U svrhu percipiranja predmeta, modela, slike, treba se koristiti tehnikom „ruka preko ruke” – djetetova ruka je preko ruke nastavnika. U okviru drugoga koraka dolazi do zamjene, odnosno dijete percipira predmet, a nastavnikova ruka se nalazi preko njegove. U okviru trećega koraka dijete samo dolazi do saznanja o predmetu pokretima svojih ruku. Djetetu uvijek opisati predmet, model, sliku kao cjelinu i omogućiti mu da ih taktilno percipira. Nakon toga ići na analizu svakoga dijela predmeta, modela makete slike. Preporuka je da se istovremeno percipiranje poveže s funkcijom, namjenom predmeta. Predmet koji se koristi dati učeniku u ruke uz dodatno govorno pojašnjenje i dovoljno vremena za percepciju ostalim čulima.</p>
<p>Pitanja u odnosu na djetetove i potrebe nastavnoga procesa</p>	<p>Ideje za prilagođivanje – uslovi i pomagala</p>
<p>Dijete ima teškoće u usvajanju pokreta učešćem grube i fine motorike.</p>	<p>Pokrete izvodite na učeniku uz istovremeno verbalno objašnjene (posebno pogodan čas fizičkoga vaspitanja). Koristi se fizička podrška ruka preko ruke (npr. dijete stavi svoju ruku na nastavnikovu i oseti način na koji treba da radi npr. ovladavanje orijentacijom na stolu kroz usvajanje pojmova „gore“, „dolje“, „lijevo“, „desno“. Nadgledajte i propratite aktivnosti.</p>
<p>Pitanja u odnosu na djetetove i potrebe nastavnoga procesa</p>	<p>Ideje za prilagođivanje – uslovi i pomagala</p>

<p>Dijete ima teškoće s ostvarivanjem komunikacije s vršnjacima, s nastavnikom.</p>	<p>Pri davanju uputstava budite konkretni, precizni i jasni (npr. umjesto „ovđe” ili „tamo” koristite „ispred/pored tebe”, „s tvoje lijeve/desne strane”). U obraćanju koristiti učenikovo ime i ime učenika s kojim se vodi komunikacija. Treba voditi računa da je gramatički pravilan govor, mirnoga tona, čist po izgovoru, dobre intonacije i ritma. Važno je da ga učenik sa smetnjama vida uvijek dobro čuje. Ublažiti verbalizam kod učenika bez sposobnosti viđenja, jer često sadržaji izgovorenog ne odgovaraju stvarnome iskustvu učenika. Vodite računa da učenik usvaja pojmove tako što ćete ih oslanjati na njegovo lično taktilno iskustvo. Kada govorite potrebno je da provjerite da li iza riječi stoji iskustvo. Uključujte učenika u sve aktivnosti grupe. Pravovremeno obavještavajte o promjeni aktivnosti. Po potrebi koristite fizičku podršku.</p>
<p>Pitanja u odnosu na djetetove i potrebe nastavnoga procesa</p>	<p>Ideje za prilagođavanje –uslovi i pomagala</p>
<p>Dijete pokazuje umor, razdražljivo, impulsivno i neorganizovano ponašanje.</p>	<p>Budite odmjereni u zahtjevima. Omogućite sporije izvođenje aktivnosti. Dešavanja u sredini učinite predvidivim. Obezbijedite dodatno vrijeme, fizičku podršku.</p>

U metodskome pogledu se preporučuje sljedeće:

METODE RADA: metoda očiglednosti, verbalna metoda – objašnjenja za adekvatnu primjenu uslova i pomagala, demonstriranje, praktični rad, modelovanje, fizička podrška, metoda kompenzacije; individualni rad i sl.

6. DECA SA SMETNJAMA SLUHA

6.1. Opis smetnje

Nagluva i gluva đeca imaju suženje slušnoga polja što uzrokuje teškoće u formiranju govora i ometa sporazumijevanje verbalnim putem.

Gluva đeca imaju potpuni gubitak sluha i nemogućnost kontakta sa zvukom.

Nagluva đeca mogu biti sa:

- lakšim gubitkom sluha na jednome ili oba uha, koja mogu imati problem u razvoju jezika, govora i razumjevanju istoga;
- umjerenim gubitkom sluha koja imaju otežano slušanje, formiranje govora i sporazumijevanje;
- težim gubitkom sluha koja imaju otežano slušanje, formiranje glasova, razumijevanje i govorno sporazumijevanje;
- teškim gubitkom sluha koja imaju vrlo otežano slušanje, formiranje, razumijevanje govora i sporazumijevanje, teškoće pri usvajanju znanja, pa im se obezbjeđuju adekvatne obrazovne tehnologije;
- najtežim gubitkom sluha koja mogu imati kontakt sa zvukom, ali ne mogu izgraditi govor ni pomoću slušnoga aparata, pa im se obezbjeđuju posebni uslovi i pomagala, adekvatne obrazovne metodologije i tehnologije;
- gluva đeca su sa potpunim gubitkom sluha – ona kontakt sa zvukom primaju putem vibracija, ne razlikuju dvije jačine zvuka i ne mogu čuti i razumjeti verbalni govor pa im se obezbjeđuju posebni uslovi i pomagala, adekvatne obrazovne metodologije i tehnologije.

6.2. Karakteristike važne za podršku

Svaka smetnja sluha, bez obzira na stepen ili tip, ima značajan uticaj na komunikaciju, obrazovanje i socijalizaciju. Čak i blagi ili umjereni gubitak slušne sposobnosti utiče na pojedinca da razumije govor, locira izvor zvuka ili sagovornika, toleriše bučno okruženje.

Rad s ovom decom otežava veća udaljenost sagovornika, nepovoljan ugao govornika, visina zvuka, prepreke između slušaoca i izvora zvuka, buka iz okruženja i kvalitet govora (jasnost, jačina, intonacija, brzina). Treba imati na umu da je proces primanja zvučnih draži, transmisije, dekodiranja, razumijevanja onoga što se čulo i formiranja odgovora, kod deteta sa smetnjom sluha duži nego kod osobe koja čuje.

Danas se kod dece koriste amplifikacije: individualni zaušni slušni aparati ili kohlearni implant koji se ugrađuje na najranijem uzrastu, a dijete paralelno osposobljava za sveukupno funkcionisanje. Ščitavanje govora sa usta i lica koriste osobe s potpunim gubitkom sluha, kao i osobe s dijelimičnim gubitkom sluha. Ščitavanjem se nadopunjava zvučna informacija primljena putem slušnoga aparata.

Potrebno je znati da je gestovni govor – znakovni jezik mogući način komunikacije, pri čemu se pojmovi/riječi prikazuju uslovno dogovorenim znacima koji se prave pokretima ruku uz adekvatnu mimiku. Daktilologija – prstna azbuka je oblik pisanja riječi pokretima prstiju jedne ruke u vazduhu.

Važno je uspostaviti saradnju s Resursnim centrom za sluh i govor Kotor. Od strane ovih stručnjaka se dobijaju preporuke za rad s djetetom, za obezbjeđivanje potrebnih uslova i za prilagođavanje nastavnoga procesa. Saradnja u cilju podrške od strane resursnih stručnjaka je važna, kao i da se omogući periodični boravak djeteta u cilju individualnoga rada.

Potrebno je poštovati pedagoške normative – manji broj učenika, u IROP-u prepoznati pomagala, aktivnosti, nastavne metode za postizanje ciljeva. Neophodno je i podsticati razumijevanje različitosti, objasniti učenicima kako da komuniciraju s osobama sa smetnjama sluha.

6.3. Karakteristike i potrebe u nastavnom procesu

Najčešći problemi s kojima se srijeće dijete, roditelji, nastavnici i stručni kadar jesu: pažnja, koncentracija, emocionalna nezrelost, hiperaktivnost i impulsivnost, nerazumijevanje zahtjeva.

Najčešće implikacije u nastavnome procesu su:

- problem u govornoj komunikaciji i pisanom jeziku, siromaštvo predstava i pojmova rječnika, agramatičnost, otežano razumijevanje pisanoga materijala itd,
- ograničenja u socijalnoj interakciji,
- neke od nastavnih sadržaja ova deca će usvajati s većim odstupanjem, zbog prirode smetnji (strani jezik – izgovor, muzička kultura – pjevanje) i
- rad na času i zadaci se moraju zasnivati na očuvanim sposobnostima djeteta u okviru sadržaja pojedinih predmeta.

Kao mjere primarnog tehnička prilagođavanja se predlažu: upotreba kompjutera, omogućiti djetetu da sedi u prvoj klupi ili na centralnome mjestu (1–1,5 metar od govornika) kako bi mogao da vidi pokrete usana predavača. Zatim, eliminisati zvukove u pozadini, jer se

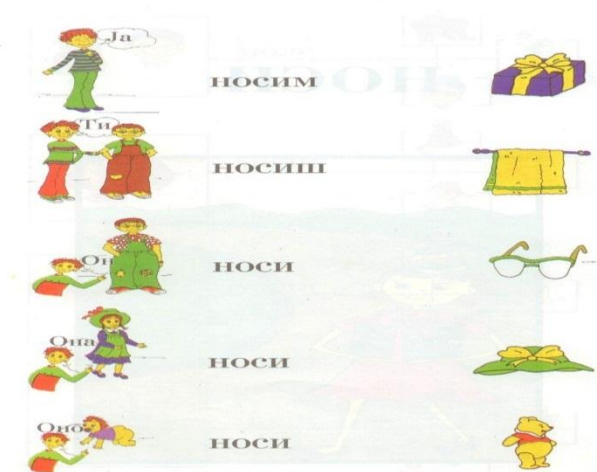
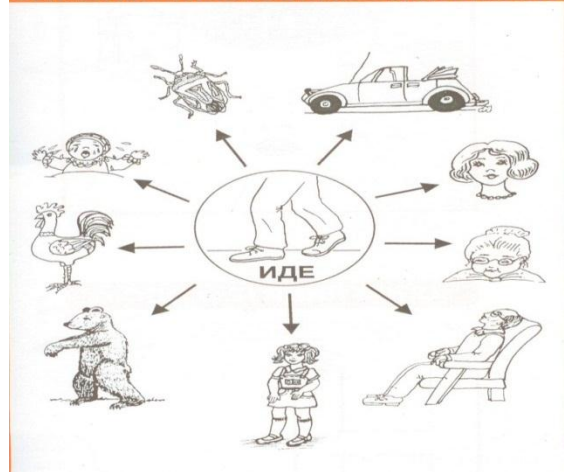
pojačavaju putem slušnoga aparata i ometaju osobu sa slušnim smetnjama (zatvoriti prozore, utišati klima uređaje i druge aparate koji mogu biti ometajući faktor). Na stolicama pričvrstiti dodatke koji ublažavaju škripanje po podu. Izvor svjetlosti treba da bude usmjeren na lice ispitivača ili pomagača, kako bi učenik mogao da vidi lice, šake, usne. Uvođenje pravila „lijepoga ponašanja” („ne viči”, „ne upadaj drugu/dругarici u riječ”, „pričajte jedno po jedno” i sl.) može olakšati funkcionisanje djeteta, ali i uvoditi kulturu suživljenja u odjeljenju.

6.4. Prilagođavanje radnoga materijala i nastavnoga procesa

Važno je da se kroz IROP postavi kako će se vršiti jezičko preoblikovanje radnoga materijala tako da sadržaj ostane isti. Ovo u okviru pripreme za čas neposredno sprovesti. Koristiti što više vizuelnih sredstava (grafički prikaz/slike, predmeti, modeli) koji olakšavaju razumijevanje. Jasno je da se prioritarno koristi naglašavanje ključnih riječi. Pojasniti nepoznate riječi sinonimom; ako i dalje ne razumije, koristi se opis i kontekst ukoliko ne sadrže odgovor, a objašnjenje se daje kratkim rečenicama i s poznatim riječima. Sva uputstva koja se daju usmeno, potrebno je dati i u pisanoj formi, ukoliko je to komunikološka potreba, dogovor i sredstvo i putem znakovnoga jezika. Radi lakšega razumijevanja treba jasno formulisati pitanja, omogućiti ponavljanje uputstva, pitanja kao i pojašnjavanje. Praviti pauze tokom govora.

Nastavni materijal treba prilagoditi mogućnostima učenika. U nižim razredima koristiti se vrlo konkretnim materijalom i objašnjenjima. U višim razredima polako ići ka složenijim tj. apstraktnijim pojmovima, sadržajima, oblastima. Pripremiti dodatna pojašnjenja, vizuelni materijal: slike, grafofolije, multimedijalni materijal. Računar može biti veliki saveznik! Dobro je isticati ključne riječi, osmisliti i koristiti rječnik nepoznatih riječi, samo pomoću poznatih pojmova objašnjavati nova, od jednostavnih ka složenijim.

СЛУШАЈ • ПРЕПОЗНАЈ • ИЗГОВОРИ

Treba prilagoditi brzinu govora koji mora biti izražajan, jasan, zasnovan na poznatim riječima kao nosiocima razumijevanja. Svaku informaciju izlagati tako da dijete gleda direktno lice govornika. Ono treba da je okrenuto prema izvoru svjetlosti. Govoriti treba polako i razgovjetno. Prilikom obraćanja verbalno treba da je praćeno odgovarajućom

mimikom lica, bez stranih riječi i dvostrukih značenja. Potrebno je ponoviti ključne riječi više puta. Ako dijete nešto ne razumije napisati mu, kratko i jednostavno, popratiti gestom, slikom, malom dramtizacijom... Ako u razgovoru učestvuje više učenika, objasnite učeniku sa smetnjom sluha o čemu se govori, što je ko rekao...

Slova prelaziti pojedinačno, dati vremena da se povežu odvojeni simboli i fonacija glasa u jednu cjelinu (napisano slovo – veliko, malo, štampano, pisano, izgovoreni glas, pročitano slovo – povezanost mikro pokreta artikulacionoga aparata s dobijenim glasom i njegova automatizacija), učenje sprovesti kroz igru, crtanje, modeliranje i sl. Naučena slova/glasove ugraditi u poznate i bliske pojmove, jednostavne i kratke (najbolje iz svakodnevnoga djetetovog okruženja) i dati primjere u inicijalnome, medijalnom i finalnome položaju u riječi (popratiti slikom).

6.5. Razvojno-edukativna lista za rad sa decom sa smetnjama sluha

Potrebe deteta i dileme u nastavnom procesu	Prijedlog mjera nastavne prirode
--	---

Teškoća razumijevanja.	Provjeriti što je i kako razumjelo, da li klima glavom potvrdno i onda kad ne razumije. Postavljati konkretna, jednostavna, jasna pitanja; prilagoditi brzinu i praviti pauze tokom govora. Koristiti pojmove i termine poznate detetu, objasniti nove uz korišćenje vizuelnih sredstava, naglasiti ključne riječi. Ohrabriti ga da pita i pokaže što ne razumije, riječi ili fraze često ponavljati; ponoviti uputstvo, dati ga u pisanoj formi ili putem znakovnoga jezika. U nižim razredima koristiti fonomotorne pjesmice koje podstiču relacije pokret – govor – sluh, odnosno koje sadrže odgovarajuće pojmove i glasove, (brojalice i sl, pjesmice koje ističu određeni glas, pojam). Oslanjati se na neposredno iskustveno učenje, potkrijepiti primjerima
Teškoća prenošenja i usvajanja gradiva na konvencionalan način.	Koristiti alternativne metode, aktivnosti, modeli komunikacije, utvrditi koliko znanja stiče na osnovu verbalnoga, a koliko na osnovu drugih, vizuelnih, praktično situacionih načina učenja. Provjeravati i koristiti različite načine objašnjavanja; svaki nalog, pitanje pratiti vizuelnom podrškom – pokretom i slikom. Koristiti slike, slajdove, modele, dramatizaciju, filmove, grafoskop, elektronsku tablu, prilagođene radne listove (istaknuti i pojašnjeni pojmovi, kraće i jednostavne rečenice, zadatke s ponuđenom mogućnošću zaokruživanja i sl).
Teškoća u savladavanju slova.	Prilagoditi brzinu u prelaženju slova, ne više slova u jednome danu. Ostaviti dovoljno vremena da usvoji određeno slovo, poveže grafem sa fonemom.
Teškoća jasnoga i razumljivoga govornog izražavanja.	Posvetiti se dovoljno, saslušati, pomoći u izražavanju. Ostaviti dovoljno vremena da se izrazi i/ili dati druge mogućnosti. Preporučiti logopedске i slušne vježbe.
Teškoća izdvajanja glavne ideje.	Razdvojiti cjelinu na više manjih djelova. Pripremiti individualizovani nastavni i radni materijal, koji se preoblikuje, ali da sadržaj ostane isti. Koristiti što više vizuelnih sredstava (grafički prikaz/slike, predmeti, modeli). Uputstva dati usmeno i u pisanoj formi, naglasiti ključne riječi i dr.
Teškoća razumijevanja pisanoga	Objasniti svaku riječ, rečenicu jednostavnim, poznatim pojmovima, koristiti vizuelne

teksta.	prikaze, modele, didaktička sredstva, kompjuter. Pisani materijal unaprijed pripremiti na grafo-foliji, papiru, tabli; nepoznatu riječ u tekstu istaći; formirati individualni rječnik novih pojmova sa objašnjenjem....
Teškoće pažnje.	Provjeriti da li razumije temu, da li slušni aparat funkcioniše. Prilagoditi način izlaganja: govoriti polako, razgovjetno, pratiti odgovarajućom mimikom, okrenuti se licem prema učeniku, smanjiti buku, dati vremena da obradi informaciju, odgovori.

7. ĐECA S AUTIZMOM

7.1. Karakteristike autizma

Smetnje iz spektra autizma posmatraju se u odnosu na vještine komunikacije, socijalnu interakciju, prisustvo stereotipnih ponašanja, interesa i aktivnosti. Studije sa skeniranjem mozga ukazuju na postojanje neurobiološke osnove, tj. specifičnoga neurohemijskog procesa. Četiri do pet puta je češći kod dječaka u odnosu na djevojčice.

Đeca s autizmom prema Pravilniku o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje dece s posebnim obrazovnim potrebama se određuju kao đeca sa smetnjama u govoru i komunikaciji, u društvenom kontaktu, u razmišljanju, u ponašanju i senzornoj percepciji. Ovo predstavlja značajan iskorak u odnosu na prethodno poimanje dece s autizmom kao dece s teškim hroničnim oboljenjima iz oblasti psihijatrijskih bolesti što je bilo naučno i etiološki neutemeljeno.

7.1.1. Oblast – Društveni kontakt (govor i komunikacija)

Osnovna socijalna interakcija za decu s autizmom predstavlja problem. Dijete izbjegava kontakt očima, ne odgovara na svoje ime, otežano apstrahuje da se s njim komunicira. Neverbalna komunikacija u socijalnoj interakciji nije adekvatna: isti izraz lica bez obzira na situaciju, ne odražava stvari koje govore. Neadekvatan je odnos s vršnjacima, ne znaju kako da se povežu s ostalima, da se igraju, sklapaju prijateljstva. Ne igraju se igara „glume“, ne imitiraju, ne učestvuju u grupnim igrama, ne koriste igračke kreativno.

Razvoj govora je usporen ili s teškoćama – kreće se od odsustva govora do veoma razvijene jezičke vještine. Često kasno progovore. Poteškoće su u razumijevanju „potrebe za komunikacijom“: ne razumiju činjenicu da govor služi za prenošenje poruka drugim osobama, izraženih gestom, mimikom, izrazom lica... Govore neobičnim tonom glasa, ili čudnim ritmom i naglaskom. Ponavljaju iste riječi i fraze, odgovaraju na pitanja ponavljajući ih, a ne odgovarajući, završavaju rečenicu kao da postavljaju pitanje. Govore o sebi u trećem licu. Teško izražavaju potrebe i želje. Ne razumiju jednostavne smjernice, izjave ili pitanja. Sve izrečeno prihvataju i razumiju doslovno (ne uočavaju humor, ironiju i sarkazam). Malo gestikuliraju.

7.1.2. Oblast – učenje i razmišljanje

Smetnje u razmišljanju ogledaju se kroz nefleksibilnost i rigidnost misaonoga procesa; teškoće u kreativnosti, zakašnjelosti ili odsustvu imaginacije, mašte, razlikovanju zamišljenoga od stvarnoga itd. Lakše uče i pamte informacije koje su prikazane slikom, kad imaju vizuelnu predstavu za sve što čuju i čitaju, jer prosto „razmišljaju u slikama“. Može se uočiti jednokanalna pažnja usmjerena određenom objektu ili nekom njegovom dijelu koji je posebno fascinantna za dijete. Prečerano je zanimanje za usku temu interesa, često povezanu sa simbolima (memorisanje i izgovaranja činjenica).

7.1.3. Oblast – ponašanje

Đeca s autizmom često pokazuju nefleksibilnost, čak opsesivnost u ponašanju, aktivnostima i interesima. Manifestuje neobične obrasce igranja, privrženost određenim predmetima. Prepoznaje se pojačana anksioznost i manifestuje uznemirenošću, agitiranošću, negativizmom i sl. Najčešće je ovakvo ponašanje isprovocirano u situacijama kad dijete ne može da se izrazi ili ga drugi ne razumiju; kad je uplašeno izvorom senzornoga podražavanja; kad se dešavaju promjene u okruženju i rutinama; kad ne razumije socijalna očekivanja i dr. Imaju neobičan položaj tijela, način kretanja (npr. hodanje na prstima). Često je samostimulišuće ponašanje (ima značaj umirivanja). Slijede strogu rutinu (na primjer insistiraju na određenom putu do škole). Ponavljanje istih radnji ili pokreta, pljeskanje, ljuljanje ili okretanje (poznato i kao samostimulišuće ponašanje), pucketanje prstima, kuckanje po ušima, paljenje i gašenje svijetla, poravnavanje stvari ili slaganje u nekom redu.

7.1.4. Oblast – senzorna percepcija

Javlja se hipersenzitivnost jednog ili više čula – na zvuk, miris, dodir, boju, oblik, svjetlost, teksturu, pokret (na jedno ili nekoliko čula istovremeno). Na senzorne podražaje često reaguju na atipičan način, pa mogu manifestovati motorne manirizme ruku ili prstiju koji su ponavljajući uz neobična ponašanja poput udaranja rukom, ljuljanja i slično. Imaju poteškoća kod promjena rasporeda ili okoline (postanu agitirani ako premjestimo predmet, desi se nešto neočekivano, idu drugačijim putem nego obično, odlaze na spavanje u nestandardno vrijeme).

7.2. Principi u radu

U radu s decom s autizmom dominiraju vizuelni pristupi, komunikacija uz pomoć simbola, strukturisano podučavanje, modifikovanje ponašanja i dr. Primjenjuju se pristupi zasnovani na organizovanosti, strukturi, rutinama, usmjerenosti, funkcionalnosti.

U odnosu prema deci s autizmom pristup treba da se bazira na okvirnim obrazovnim ciljevima i ishodima, tj. primjenjivim znanjima, vještinama koje kod njih treba razviti. Dijete se usmjerava ka socijalnoj interakciji; primjeni neverbalnih oblika komunikacije; sposobnosti da inicira i održava konverzaciju; razvoju vršnjačkih odnosa; uspostavljanju odgovarajućega ponašanja, realizaciji interesovanja i aktivnosti, osposobljavanju za funkcionisanje u realnome životu.

Individualni razvojno-obrazovni plan za dijete s autizmom je kompilacija njegovih osobina/potreba i ciljeva predmetnoga programa – teži se kako obrazovnim tako i razvojnim postignućima. Ciljevi se orijentišu za razvojna područja: a) komunikacija i razvoj vještina govornoga izražavanja kroz alternativne sisteme; b) socijalizacija i razvoj socijalnih vještina; c) oblici ponašanja, primjereni različitim kontekstima i situacijama; d) funkcionalne vještine koje se tiču samostalnosti. Definišu se pristupi, metode i tehnike rada u postizanju definisanih ciljeva uz oblasti u kojima će se raditi redukcija sadržaja i sl.

7.3. Preporučljivi pristupi

Picture Exchange Communication System (PECS) jeste sistem korišćenja komunikacijskih sličica. PECS je ciljano dizajniran za djecu s autizmom koja pokazuju smetnje u razvoju govora. Na primjer, kad dijete nešto želi, ono daje sličicu svom „sagovorniku“ (roditelj, terapeut, drugo dijete ili odrasli) i time označava svoje potrebe, zapažanja i sl.

ABA – Primijenjena analiza ponašanja mješavina je psiholoških i obrazovnih tehnika koje su prilagođene potrebama djeteta i ima za cilj promjenu nepoželjnoga ponašanja. Koristi se principom nagrađivanja pozitivnoga ponašanja – pozitivno potkrepljenje. Prilikom usvajanja svakoga zadatka koristimo pojačanje tj. nagradu kako bismo osigurali ponovno pojavljivanje toga ponašanja. Povećava se broj korisnih i smanjuje broj nepoželjnih ponašanja.

TEACCH – TEACCH se zasniva na strukturisanoj aktivnosti, jasnoj fizičkoj strukturi koja djetetu daje vizuelne granice. SPEPP – (eng. SPELL) čine ga dnevne rutine, precizni rasporedi dešavanja u toku dana, vizuelna pomagala.

Društvene priče se pišu za određenu situaciju. Pišu se za određenu situaciju deteta da bi ga poučili socijalnim vještinama putem opšte prihvaćenih pravila i uputstava. Pišu se na način blizak i razumljiv detetu, opisuju interakcije, situacije, ponašanja, vještine.

7.4. Razvojno-edukativna lista za rad s decom s autizmom

Uz pomoć ove ček liste se vrednuje razvojno postignuće deteta s autizmom i u odnosu na to daju instrukcije kako da nastavni proces odgovori na njegove potrebe postavljanjem mjera za primjenu konkretnih metodskih postupaka.

Deca s autizmom najbolje napreduju u okruženju koje je dobro strukturisano. Implikacije u procesu obrazovanja i vaspitanja treba da su: strukturisan dan; vizuelna podrška; raspored aktivnosti; socijalna pravila; nagrađivanje; vršnjačka podrška. Izbjegavati verbalne i upotrebljavati vizuelne metode.

Oblast: Društveni kontakt (govor i komunikacija)	
Karakteristike djeteta i dileme nastavnika	Prijedlog za pristup, primjenu mjera nastavne prirode
Kako socijalizovati dijete – izgraditi odnos s vršnjacima koji ga prihvataju.	Osmislite društvene priče u kombinaciji s fotografijama ili slikama mogu poučavati dijete kako da ostvari komunikaciju, učestvuje u igri, pozdravi se i sl. Uključite vršnjačku podršku. Napravite fotografije ili ilustracije aktivnosti koje se odvijaju u školi. Dijete fotografišite za vrijeme različitih aktivnosti: dok se smije, crta, jede, šutira loptu. Pokažite mu fotografiju na kojoj se vidi što radi, s kim i sl.
Odsustvo govora – verbalno ne uspijeva nešto da iskaže, uz poteškoće u razumijevanju „potrebe za komunikacijom“.	Upotrijebite simbole (po mogućstvu PECS). Odredite predmet koji voli i predstavite ga sličicom – dobija funkciju nagrade. Dijete uči da pravi i koristi komunikacijsku knjigu (tablu) sa sličicama koje predstavljaju ono što uči, pokazuje što želi. U početku ga fizički navodite da kroz aktivnosti u knjizi prati slijed događaja i na isti način ih izvodi. Simboli se mogu mijenjati prostom zamjenom drugim simbolom ili slikom, a što rezultira time da i dijete postaje prilagodljivo. Uobičajene aktivnosti djeteta razložite na manje cjeline ili aktivnosti. Nalijepite fotografije/simbole pomoću čička ili ljepila na karton ili drugu podlogu, onim redom kojim se aktivnosti odvijaju tokom dana. Prije korišćenja prvo pokažite simbol, a onda uoči same aktivnosti imenujte predmet i/ili aktivnost (slika + imenovanje + aktivnost).
Poteškoće razumijevanja svojih i tuđih oćećanja.	Koristiti petostepenu skalu. S lijeve strane su predstavljeni brojevi, a s desne strane simboli lica s oćećanjima. Na prvoj, u zeleno obojanoj stepenici, s lijeve strane se nalazi broj jedan, a s desne veselo lice. Na drugoj stepenici prikazanoj u plavoj boji s lijeve strane je dat broj dva, a desno lice koje izražava zbunjenost/uplašenost. Na trećoj stepenici koja je žute boje s lijeve strane je broj 3, a s desne strane tužno lice. Na četvrtoj stepenici prikazanoj u narandžastoj boji s lijeve strane je broj 4, a s desne lice koje je ljuto. Na petoj stepenici koja je crvene boje je broj 5 na lijevoj

	<p>strani, a na desnoj lice koje predstavlja ošćenje bijesa. Poželjno je da pored svih prikaza na skali postoje i lični crteži djeteta kako bi pojasnili i predstavili ošćenja. Razgovor s djetetom treba da teče na ovaj način: Pokaži mi kako se ošćeaš kad si srećan...? Koje stvari radiš kad si srećan? To je kao na skali 1. Stepenica 1 oznaćena je zelenom bojom jer smo tada mirni, srećni, nasmijani i opušteni. Radimo stvari koje želimo da radimo. Sad nacrtaj sliku pored stepenice 1 (podstakni ga da izrazi svoja ošćenja kad je srećan i ilustraciju postavi u ravni s brojem 1). Na ovaj naćin se radi sve do 5. nivoa koji je crvene boje i predstavlja potpuni gubitak kontrole nad emocijama i ponašanjem. U toj situaciji treba pružiti mogućnost da se vrati na sljedeću nivo – igraćkom koju je dozvoljeno da udari, pođe u „mirni kutak“.</p>
Vrijeme koliko boravi u školi.	<p>Predstavite tok od dolaska u školu, onoga što ga ćeka za cijelu sedmicu, što se dešava konkretnoga dana, određenoga ćasa. Na ovaj naćin se zadovoljava djetetova potreba za predvidljivošću, umanjuju teškoće u vezi bilo koje vrste promjene, odnosno burne reakcije na neoćekivano, neuspjeh ili nezavršen zadatak. Raspored treba da je vizuelni i mođe se odnositi na dio dana ili cijeli dan. Aktivnosti rasporedite na korake, koristiti simbole, fotografije za aktivnosti, onim redom kojim se odvijaju tokom dana.</p>
Oblast: Ućenje, razmišljanje	
Karakteristike djeteta i dileme nastavnika	Prijedlog za pristup, primjenu mjera nastavne prirode
Pažnja usmjerena određenome objektu ili nekom njegovom dijelu.	<p>Predmete, objekte ili njegove djelove, igre, postupke, oblasti „fascinacije“ i sl. koristite kao sredstvo ili samu oblast u kojoj ćete ojaćavati dijete. Istovremeno ovo mođe biti moguća tehnika, sredstvo ili metod ućenja: na primjer memorisanje i izgovaranja ćinjenica. Povezivati sa simbolima.</p>
Kolebljivost pažnje.	<p>Cio ćas predstaviti vizuelnim rasporedom, izdijeliti slikovno i uz pomoć simbola</p>

	<p>što će se raditi, a satom vizuelno predstavite vrijeme trajanja. Takođe, smanjite izazivače, stimuluse, detalje, slike, ilustracije, postere, radove oko deteta i učinjeti prostor vrlo jednostavnim. Na školskoj klupi držite samo ono što je potrebno za aktuelni rad. Zid na kojem se nalazi tabla ostavite čistim. Plakate, panoje, dječje radove izlažite u zadnjim djelovima učionice. Takođe, primijenite mirni radni kutak, paravan i sl.</p>
<p>Izbor ciljeva, količina gradiva, metoda rada.</p>	<p>Znanje bi trebalo da ima „bukvalno“ značenje i konkretnu (bukvalnu) primjenu u životu. Ne očekuje se analiziranje, upoređivanje, razlikovanje, povezivanje, primjena u novim i nestandardnim situacijama, puko iznošenje i reprodukovanje informacije nauštrb primjene. Nastavu u okviru oblasti društvenih i prirodnih nauka fokusirati ka funkcionalnoj i iskustvenoj primjeni, međupredmetnoj korelaciji u cilju samostalnog ponašanja u realnom kontekstu. Naravno, uz primjenu vizuelnih i strukturisanih pristupa.</p> <p>Pomenuli smo da ova đeca „razmišljaju u slikama“ i samim tim lakše uče i pamte informacije koje su prikazane vizuelno. Samim tim treba izbjegavati verbalne i koristiti vizuelne metode. Dozvoljena je upotreba i primjena kompjutera, tableta, pametnog telefona. Govorite konkretno i jasno, bez metafora.</p> <p>Kod verbalnih objašnjenja naloge treba pojednostaviti i skratiti uz minimalnu upotrebu pojmova. Verbalna uputstva bi trebalo pratiti gestikulacijom uz kontakt očima kako bi pomogli deci da bolje razumiju.</p> <p>Značajnu pomoć pružaju piktogrami koji prenosi svoje značenje kroz slikovni, tj. simbolički prikaz pojave (shematske sličice ljudi, životinja, predmeta i sl). Sve se verbalizuje, imenuje i pokazuju predmeti i radni materijal (simbolično predstavljen).</p> <p>Slagalice i pismena uputstva, slike završenih proizvoda možete koristiti kako bi pokazali učeniku što se očekuje, što se uči.</p>
<p>Prostorno prilagođavanje.</p>	<p>Fizički izgled učionice (bez detalja, opterećujućih stimulusa, ukrasa), organizacija</p>

	<p>prostora, raspored namještaja može da pomogne samostalno funkcionisanje djeteta, njegovo prilagođavanje i prihvatanje pravila. Određuje se centar za učenje određenih zadataka. Kada je potreban radni mir postavlja se <i>paravan</i> ili klupa na način da dijeli njegov radni prostor od drugih, obezbjeđujući uslove za rad. Za vrijeme <i>grupnog rada</i> mjesto je označeno imenom i slikom djeteta. Stvari uvijek treba da se nalaze na istom mjestu. Obezbijedite samo onaj materijal koji je potreban za konkretne zadatke.</p>
Procjena znanja.	<p>Znanje treba usmjeriti kao konkretnoj primjeni u životu. Za provjeru informacija koristiti komunikacijsku knjigu, vizuelne metode, kompjuter, tablet, telefon, slagalice, šablone. Iskoristiti ukoliko je usredsrijeđeno ka određenoj oblasti, objektu ili nekom njegovom dijelu.</p>
Oblast: Senzorna percepcija	
Karakteristike djeteta i dileme nastavnika	Prijedlog za pristup, primjenu mjera nastavne prirode
<p>Dijete pokazuje hipersenzitivnost jednog ili više čula – zvuk, miris, dodir, boju, oblik, svjetlost, teksturu, pokret.</p>	<p>Pomozite učeniku da se izbori sa senzornim problemima tako što ćete prepoznati izvor senzorne uznemirenosti, prevenirati da se dogode izazivanja – značajnu pomoć pružaju društvene priče kojima se objašnjava ponašanje u situaciji senzorne izazvanosti.</p>
<p>Stimulusi u učionici provociraju dijete.</p>	<p>Svoditi ih na minimum. Vizuelnim uputstvom, “društvenom pričom” objasniti djetetu kada se dešava okidač situacija i kako je tada poželjno reagovati. Djetetove reakcije koje se manifestuju kroz agitirano ponašanje mogu se izazvati ukoliko mu se prekida rutina, ako gubi pažnju i/ili nije animirano, kada zapaža određenu sliku koja mu se ne sviđa ili je se plaši, uočilo je nered i sl. Svakako je potrebno dijete pripremati, imati i koristiti vizuelni raspored, komunikacijsku knjigu.</p>
Oblast: Ponašanje	

Karakteristike djeteta i dileme nastavnika	Prijedlog za pristup, primjenu mjera nastavne prirode
<p>Ponašanje djeteta je ritualno, pokreti stereotipni uz neuobičajene načine korišćenja predmeta i sklonost njima.</p>	<p>Obezbijedite strukturiran ritam dana oslonjen na rutinu. Primijeniti ABA metod. Sve aktivnosti i željena ponašanja, od onih jednostavnih do onih složenih, raščlaniti na male korake. Kako bi dalo dobar odgovor, uradilo nešto ispravno, pomaže mu se različitim tehnikama, od fizičkog vođenja do pokazivanja. Nagrade: tapšanje, grljenje, slatkiši i drugo što prija djetetu postepeno se izostavljaju, shodno napredovanju. Pomagala mogu biti verbalna („Uzmi!“); fizička (<i>uzimanje djeteta za ruku i stavljanje predmeta u ruku</i>); gestikulaciona (<i>pokazivanje</i>); poziciona (<i>postavljanje blizu djeteta</i>) ili modelirana (<i>demonstracija</i>).</p> <p>Prilikom usvajanja svakog zadatka koristi nagradu kako bi osigurao ponavljanje ponašanja. Predmete koristiti kao nagradu u procesu učenja i provjere znanja.</p>

<p>Kada se uznemiri dijete ima burne reakcije, agitirano je, negativistično i sl.</p>	<p>Vizuelna pomagala mogu se iskoristiti pri poučavanju određenih pravila ponašanja za smirivanje i pravila za određene situacije. Vizuelna uputstva pružaju konkretnu informaciju koja će dijete činiti strpljivim, situaciju jasnom, konkretnom i izvjesnijom. Potrebno je prepoznati okidače koji izazivaju nemir i ispoljavanje bijesa. Treba naći model za prevazilaženje, koristiti „mirni kutak“ koji treba da postoji bilo u učionici ili u nekom drugom prostoru u školi. Kutak pokazati i reći da je to mjesto đe se ide kada je ljut, bijesan. U situaciji uznemirenosti uvesti ga u mirni kutak. Verbalno i neverbalno se predoče varijante drugačijeg ispoljavanja bijesa. Takođe se može odrediti predmet na koji fizički bijes može da usmjeri, kao što je neki jastuk, plišana igračka i sl. Pisanjem, crtanjem može da ispolji nezadovoljstvo.</p>
<p>Dijete je glasno na času, ustaje iz klupe, uplaši se kad krene ka nastavniku.</p>	<p>Postavite jasna socijalna pravila. Nagrade mogu biti: primarna (bombon, keks, čokolada) ili sekundarna (igračka koju voli, pohvala).</p>

Korisno:

Frazeologizmi su ustaljene jezičke jedinice sastavljene od najmanje dvije riječi koje imaju jedinstveno značenje (skup od dvije ili više riječi). Na primjer to su „*Abilova peta*“, „*Kad na vrbi rodi grožđe*“... **Idiomi** su izrazi, riječi ili fraze koje imaju figurativno značenje. Ne možemo ih prevesti bukvalno jer su to riječi koje kad se koriste zajedno imaju drugačije značenje od onoga koje imaju pojedinačne riječi.

Kako smo ukazali da je kvalitet mišljenja i razumijevanja dece s autizmom takav da „imaju sklonost da sve vide u slikama i to doslovno“, tada u lingvističkim ciljevima potencijalne probleme u usvajanju frazeologizama i idioma možemo detetu približiti putem društvenih priča, potom vizuelnim pomagalima: korišćenjem simbola, priča u slikama i sl.

8. ĐECA SA POTEŠKOĆAMA UČENJA

U nastavnom procesu se najčešće suočavamo sa izazovom koju donose đeca koja i pored toga što nemaju intelektualne, tjelesne, senzorne smetnje pokazuju značajna odstupanja u postignuću – kako tokom ispunjavanja obrazovnih zahtjeva tako i onih razvojnog karaktera.

Najčešće su to đeca sa teškoćama u čitanju, pisanju i pažnji.

U velikom broju slučajeva teškoće u čitanju (disleksija) i teškoće u pisanju (disgrafija) su udružene, ali mogu biti prisutne nezavisno.

Zanimljivost: U Crnoj Gori se u I razredu orijentišemo na predčitalačke vještine, u II razredu na čitalačke vještine, a u III na vještine pisanja i razumijevanja pročitano. Tako se nerijetko čuje da se disleksija i disgrafija ne mogu zapaziti prije završetka I ciklusa. Međutim, novija istraživanja pokazuju da su za razvoj vještine čitanja važne predčitalačke i čitalačke vještine, da razvoj vještine čitanja započinje u drugoj godini života, a ne njegovim polaskom u osnovnu školu, kako se to dugo smatralo. U predčitalačke vještine se ubrajaju: funkcija i svrha pisanog jezika; pojmovi o tehničkim i dogovornim karakteristikama pisma; svijest o upotrebi glasovne strukture riječi u čitanju; grafo-foničko značenje: javlja se između šeste i sedme godine života, a kod neke dece i ranije. Mišljenja smo da se u ranom djetinjstvu mogu zapaziti prvi znaci ove teškoće, tako što se kroz učenje kroz igru mogu primijetiti određene karakteristike u načinu percepcije spoljašnje sredine koji ukazuju na moguće teškoće u čitanju i pisanju. Naime, već tada se mogu zapaziti prvi znaci teškoća čitanja i pisanja: ukoliko posmatramo kako se dijete odnosi na analizu, sintezu, prema rimi, ima li neke specifičnosti u grafomotorici i sl.

8.1. Teškoće u čitanju

Teškoće u čitanju se ispoljava kao snižena sposobnost učenja čitanja koje nastaju i pored očuvanih intelektualnih potencijala, vida i sluha, adekvatne motivacije i ostalih povoljnih edukativnih, psiholoških i socijalnih uslova. Ne obuhvataju one teškoće u učenju koje su primarno rezultat vidnih, slušnih, motoričkih, emocionalnih i intelektualnih teškoća, kao ni one koje nastaju usljed kulturalne ili socijalne deprivacije. Predstavljaju značajno neslaganje između stvarnog i očekivanog nivoa čitanja u odnosu na uzrast. Nastaju usljed drugačijeg procesuiranja informacija koji se odražavaju na psihološke procese koji su uključeni u percepciji, razumijevanju, i/ili korišćenju koncepata kroz verbalni kod (govor ili pisanje) ili neverbalna značenja.

8.1.1. Razvojno-edukativna lista sa rad s đecom s teškoćama u čitanju

Oblast - Predčitalačke vještine	
Teškoće i znaci	Preporuke
<p>Obrada glasova: Teškoće u obradi glasova jezika.</p> <p>Ovladavanja rimom rastavljanjem riječi na slogove.</p> <p>Razlikovanja i prepoznavanje glasova u riječi.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Tapšanje uz ritam pri podjeli riječi na slogove; ➤ Igre u parovima, jedno dijete zadaje riječ, a drugo pronalazi riječ koja se sa njom rimuje; ➤ U igri koristiti pjesme u kojima lako prepoznamo rimu; ➤ Uz pomoć slikovnoga materijala pronalazi riječi koje se rimuju; ➤ Uklanjanjem ili dodavanjem pojedinih slogova dobijamo nove riječi; ➤ Brojimo koliko slogova ima riječ koja je slikom prikazana; ➤ Igra „Na slovo, na slovo“; ➤ Individualno slušno stimulirati dijete – izgovor glasova sličnih po zvučnosti, odabir riječi koje počinju glasovima sličnim po zvučnosti; ➤ Naglašavati prvi glas u riječi; ➤ Putem igre prepoznati prvi glas imena svojih drugova; ➤ Uz pomoć slikovnoga materijala pravimo „zbirke“ riječi koje počinju istim glasom; ➤ Razdvajanje riječi na glasove uvijek počinjemo riječima od dva, najviše tri glasa;

<p>Kratkoročno pamćenje:</p> <p>Ne uspijeva da ispravno pročita.</p> <p>Ne razumije pročitano.</p> <p>Čita s puno grešaka.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Niz od tri sličice okrenemo na poledinu i tražimo da se šeti redosljeda; ➤ Zadamo dva naloga koje dijete treba da izvrši - krećemo od jednostavnih, motivišućih i usložnjavamo ih; ➤ Igramo se kupovine: zadamo nekoliko stvari koje treba da „kupi“; ➤ U slikovnom nizu od šest istih sličica treba da izdvoji prvu, petu...; ➤ Niz od 10 različitih sličica imenuje što brže; ➤ Rad na fokusiranju pažnje uz pomoć pamćenja i nastavljanja niza.
<p>Vizuelna percepcija:</p> <p>Dezorijentacija u smjerovima („lijevo“, „desno“, „gore“, „dolje“).</p> <p>Okretanje slova.</p> <p>Ogledalsko pismo.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Uz pomoć slika uvježbavati pojmove koji se odnose na percepciju prostora: („gore“, „dolje“, „ispred“, „iza“, „u“, „na“); ➤ Izrada slova od različitih materijala (glina, plastelin, tijesto..); korišćenje materijala iz prirode (kamenčići, grančice, lišće, šišarke); ➤ Pisanje slova po leđima ili dlanu svoga druga koji treba da prepozna slovo; ➤ Pravljenje slova prstima ili cijelim tijelom, pravljenje slova od grupe dece i sl.; ➤ Ukoliko dijete pokazuje teškoće u pamćenju slova učimo samo štampana slova, bez obzira na planom predviđene aktivnosti, poštujući princip individualizacije; ➤ Modele slova kombinujemo i pravimo riječi od dva i tri slova.
<p>Percepcija vremensko-prostornih odnosa:</p> <p>Teško usvaja redosljed dana u</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Slikom predstaviti slijed jednostavnih dnevnih događaja (buđenje, odlazak u školu, igra, spavanje), doba dana; niže događaje koji su se desili juče, planira događaje za sutra, sve uz pomoć slika;

<p>neđelji, mjeseci u godini, godišnjih doba, događaja u toku dana, raspored časova, raspored prostorija u školi i sl.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Priču u slici ispičati đtetu kratkim i jasnim rečenicama, rječnikom koji je blizak đtetu. Nakon toga tražiti od đteta da sličice rasporedi na osnovu onoga što je čulo; ➤ Pravimo rasporede za školu i kuću sa slikom sata kako bi osvijestili vremensku dimenziju koja se kasnije razvija kod sve đece.
<p>Povezivanje informacija u sistem znanja</p> <p>Ne prepoznaje i ne pravi vezu između naučenoga.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Osmisliti mentalne (pojmovne) mape ili mape uma, u kojima su činjenice svrstane prema pojmovnoj hijerarhiji: <ul style="list-style-type: none"> a) Razmišljanja prikazati na shematski način, opisom nekog znanja riječju, rečenicom, simboličkim sličicama ili crtežom i drugim znakovima koji predstavljaju značenje tih ideja ili razmišljanja; b) U središtu se nalazi ključna riječ, ideja ili tema, a oko nje se dalje zrakasto granaju ostale zamisli, s time da su svi ti djelovi međusobno povezani grafički, semantički.
<p>Oblast – Čitanje</p>	
<p>Teškoće i znaci</p>	<p>Preporuke</p>
<p>Povezivanja slovo – glas:</p> <p>Miješanje štampanoga i pisanoga slova.</p> <p>Razlikovanja fonetski sličnih slova i po obliku.</p> <p>Zamjene slogova (on-no, do-od); i izostavljanje slova i slogova.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Stimulisati razlikovanje glasova sličnih po zvučnosti - Izgovorimo kratku riječ recimo: kosa, a ponudimo dvije slike (kosa; koza) učenik treba da pronađe sliku koju smo imenovali. Na sličan način učimo dijete slova i to baš ta dva koja slušno ne razlikuje, najčešće su to zvučni i bezvučni parnjaci (tama, dama). ➤ Sprovoditi vizuelnu diskriminaciju slova sličnih po grafičkome prikazu (pisanje slova po modelu, umetanje pertli u model slova i sl.) izgovorimo kratku riječ, a ponudimo tri zapisa, učenik treba da pronađe riječ koju smo izgovorili; ➤ Odigravati igre u paru: jedno dijete zadaje kratku riječ a drugo je pravi od slova; jedno dijete nudi sliku-pojam a drugo nalazi karticu sa napisanom riječju.

<p>Diskontinuitet čitanja: Ponavljanje djelova riječi.</p> <p>Teškoće u praćenju niza.</p> <p>Preskakanje redova i otežano vraćanje na početak reda.</p> <p>Zastoji pred početak riječi ili prekidi usred riječi kod glasnog čitanja.</p> <p>Ponavljanje prvog slova, sloga, riječi ili djelova teksta više puta.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Čitanje uz pomoć frekventnih natpisa kojima su često izloženi (stop, škola, ulaz, izlaz...); ➤ Materijal za čitanje unaprijed pripremiti, izdvojiti riječi koje su učeniku teške za čitanje pa ih razložiti na slogove; ➤ Pripremiti kartice sa različitim slogovima od kojih možemo praviti riječi; ➤ Igra „kupovine namirnica“ sa spiska; ➤ Duge riječi štampamo uvećane, otkrivamo slog po slog kako bi dijete podstakli da čita s pažnjom.
<p>Razumijevanje:</p> <p>Djelimično ili potpuno nerazumijevanje teksta.</p> <p>Nerazumijevanje interpunkcije.</p> <p>Izmijenjen akcent riječi i melodija rečenice.</p> <p>Smanjena brzina čitanja.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Tekstove iz udžbenika izdijeliti na cjeline i za svaku cjelinu osmisлити jednostavna kratka pitanja koja bi nam ukazala na razumijevanje pročitanoga; ➤ Izbor tekstova uskladiti s interesovanjima djeteta (o životinjama, prirodi, igri, međusobnom poštovanju i vrlinama...); ➤ Tačku i veliko slovo uvećati i podebljati; ➤ Koristiti audio materijal kako bi ih zainteresovali za teme koje ćemo kasnije predstaviti pismeno; ➤ Kraći i zadaci u skladu s dužinom pažnje; ➤ Mogućnost izražavanja slikom i shematskim prikazima.
<p>Preporuke za pripremu štampanog materijala:</p>	

Mat papir umjesto bijelog (blijedožuta boja), veličina slova minimalno 14 pt, slova treba da su bez kratkih crta na krajevima, preporučen je „Arial“ ili „Comic Sans“, ne treba koristiti različite fontove, ostaviti široke margine, uvećati sve grafičke prikaze, prored 1,5; mogu se koristiti podebljana slova, izbjegavati kosa slova (*italic*) i podvučene naslove i riječi, tekst podijeliti u kraće pasuse u kratkim rečenicama (suština je semantički jasna rečenica) između kojih je prazan red, izbjegavati tekstove sa složenim i zavisnosloženim rečenicama, koristiti audio materijal (audio čitanke, audio udžbenike), izbjegavati zadatke višestrukog izbora đe se odgovori odnose na sličan sadržaj, izbjegavati fonološki slične riječi različite po značenju pojasniti riječi, izraze i stilske figure koje pretpostavljamo da učenik ne zna.

8.2. Teškoće u pisanju (disgrafija)

Teškoće u pisanju su teškoće u sticanju sposobnosti pisanja i označavaju nedograđen i nečitak rukopis i pored očuvanih intelektualnih potencijala, dobrog vida i sluha, kao i odgovarajuće edukacije i socijalnih uslova.

Razvrstane su u dvije grupe. Prvoj grupi pripadaju teškoće u oblikovanju, pravilnosti i organizovanosti slova i rukopisa, a drugoj teškoće u samostalnom sastavljanju teksta (sastavljanju priče, opisu događaja, odgovora na pitanja, pisanja bilo kakvog dužeg teksta).

Teškoće iz prve grupe karakteristične su za dijete koje ima teškoće u čitanju odnosno koje nema jasnu vezu između glasa i njemu odgovarajućeg slova. Teškoće ove vrste najvidljivije su u diktatu jer dijete piše onako kako čuje i izgovara.

Druga grupa teškoća vidljiva je u samostalnom pisanju nekog teksta. Dijete pokazuje teškoće u samostalnom sastavljanju teksta, opisivanju i odgovaranju potpunim rečenicama.

8.2.1. Razvojno-edukativna lista za rad s decom s teškoćama u pisanju

Oblast – Pisanje	
Teškoće i znaci	Preporuke
<p>Nečitljiv rukopis:</p> <p>Nerazlikovanje slova sličnih po obliku.</p> <p>Zamjene grafički ili fonetski sličnih slova.</p> <p>Ogledalsko pismo, izostavljanje, dodavanje ili rotacija slova i slogova u riječi.</p> <p>Zamjena glasova po zvučnosti /p-b, t-d, k-g/, mjestu tvorbe /s-z-c, r-l-lj/.</p> <p>Prenaglašena ili jedva vidljiva lineacija slova.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Pisanje po šablonu koje će doprinijeti razvoju fine motorike šake i prstiju, individualno i kad god se za to ukaže prilika (u glini, na tabli, kredom po trotoaru, štapom u školskom dvorištu i sl); ➤ Koristiti preporuke iz oblasti čitanja (povezivanje slovo-glas); ➤ Jednostavni tekstovi u kojima nedostaje poneko slovo ili slog, koje treba dopisati; ➤ Koristiti vizuelne, slušne, taktilne stimulacije kod obrade novih sadržaja; ➤ Omogućiti pisanje štampanim slovima, korišćenje kompjutera diktafona.
<p>Teškoće u samostalnom pisanju teksta:</p> <p>Sporost, neurednost u radu.</p> <p>Pisanje slova jedno preko drugoga.</p> <p>Teškoće pri upotrebi pravopisnih i gramatičkih pravila.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Vježbamo kako da osmisli rečenicu nudeći ključne riječi, ukoliko i tada ne može da osmisli rečenicu dodajemo glagole; ➤ Gradimo proste rečenice, a na složene prelazimo jedino kada smo sigurni da je dijete u potpunosti savladalo prvi nivo; ➤ Koristimo prostu rečenicu koja se lako može proširiti u složenu; ➤ Od ponuđenih slika pravi priču i zapisuje je;

<p>Narušen ošćaj za sintaksu.</p> <p>Brzo zamaranje.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Dajemo prednost usmenim oblicima u podučavanju i provjeravanju znanja; ➤ Provjeravamo da li je razumjelo sadržaje, pojmove i definicije; ➤ Davati dodatno vrijeme kad je potrebno; ➤ Podijeliti zadatak na više faza; ➤ Zadati manji broj zadataka odjednom; ➤ Ne ograničavati vremenski pismeno rješavanje zadatka; ➤ Izbjegavati angažovanje učenika u aktivnostima kao što su čitanje naglas ili pisanje na tabli pred cijelim odjeljenjem (osim ako učenik ne izrazi želju); ➤ Ohrabrivati učenika na spontano izražavanje i podsticati samostalnost u radu. ➤ Umjesto diktata – dati rećenicu u kojoj će dijete zaokružiti ključne rijeći. Ili dati priću u slikama koja odgovara tekstu diktata koju dijete može usmeno samo da osmisli. Takođe, proćitati rećenicu na osnovu koje treba da izdvoji sliku od nekoliko ponuđenih.
--	--

8.3. Deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj (ADHD sindrom)

ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder) predstavlja deficit pažnje i poremećaj hiperaktivnosti kod djece i odraslih.

To nije samo razvojna faza koju će dijete prerasti, koja nije nastala usljed popustljivosti roditelja u vaspitanju, niti je dijete samo po sebi "nestašno". Hiperaktivnost je realna teškoća. Pažnja kod djece sa ADHD je kratka i lako se prekida usljed nekog novog nadražaja. Zbog toga je sam proces učenja znatno teži nego kod ostalih učenika iako se kod njih ne konstatuju intelektualne poteškoće.

ADHD sindrom je prisutan kod 1-5 % populacije. Izraženiji je kod dječaka nego kod djevojčica u odnosu 3:1. Može se zapaziti i kod djece uzrasta od dvije do tri godine. ADHD se najčešće konstatuje kod djece između šeste i devete godine starosti, nakon što je dijete pokazalo više od šest simptoma poremećaja pažnje, hiperaktivnosti ili impulsivnosti u trajanju od najmanje šest mjeseci.

U predškolskom i školskom uzrastu hiperaktivna deca su izrazito nestrpljiva, nikada nijesu na svom mjestu, ne slušaju učiteljicu, često prekidaju rad u grupi, upadaju u riječ i ometaju druge u izvršavanju zadataka ili aktivnosti, imaju teškoće u organizaciji, često zaboravljaju da ponesu knjige, sveske, pribor, gube svoje stvari. Nastavnici decu sa ADHD vide kao nedisciplinovanu. Druga deca ih u početku vide kao zabavne i zanimljive, međutim, kada hiperaktivno dijete reaguje impulsivno, fizički ili verbalno napadne ili povrijedi drugo dijete ili ga omete u učenju, vršnjaci ga odbacuju.

Dijete je u stalnom pokretu, sve dodiruje i ne može duže vrijeme sedeti na jednome mjestu. Često je uznemireno. Igra se veoma bučno. Često upada u riječ onome ko govori. Lako posrne i padne, nespretno baca predmete ili mu oni ispadaju iz ruku. Pogrešno tumači jednostavne riječi, rečenice, ne razumije ih. Ne može zapamtiti instrukciju iako nema teškoće sa pamćenjem. Govori, pjeva i šapće samom sebi. Ne može izraziti misli na logičan i razumljiv način. Izrazito je znatiželjno i ne zanimaju ga površna objašnjenja.

Najčešće se razmatraju:

HIPERAKTIVAN TIP	IMPULSIVAN TIP	NEPAŽLJIV TIP
<ul style="list-style-type: none">• Nestrpljiva su.• Često prekidaju rad u grupi.• Upadaju u riječ drugima.• Ometaju druge u izvršavanju zadataka i aktivnosti.• Često ustaju iz svojih	<ul style="list-style-type: none">• Reaguju bez razmišljanja o mogućim posljedicama ponašanja.• Imaju poteškoća sa stvaranjem i održavanjem prijateljstva.• Imaju problem sa poštovanjem pravila.	<ul style="list-style-type: none">• Imaju problem u praćenju instrukcija.• Imaju problem sa samoorganizovanjem.• Ne obraćaju pažnju na detalje (nemogućnost da se primijete detalji).• Izbjegavanje zadataka koji

<p>klupa i hodaju po učionici.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zaboravljaju torbu i školski pribor. • Skloni su da gube svoje stvari. 	<ul style="list-style-type: none"> • Često ometaju razgovor upadanjem u riječ. • Odgovaraju prije nego što je pitanje završeno. • Grle i dodiruju druge bez razloga. 	<p>zahtijevaju intelektualni napor.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Čitaju bez razumijevanja. • Često gube svoje stvari. • Imaju problem sa usvajanjem praktičnih i motoričkih vještina – vožnja bicikla, plivanje.
--	---	---

Napomena: Često su prisutne kombinacije ova tri tipa.

U nastavnom procesu je izuzetno važno da stručna služba sprovodi podršku za dijete; savjetuje nastavnike i roditelje; daje preporuke za rad, demonstrira aktivnosti, pomaže u izradi nastavnoga i materijala za provjeru znanja; određuje, prati rad asistenata i sl. Posebno se tretiraju implikacije koje se odnose na ponašanje, pažnju, učenje.

Osnovna zabluda kada je riječ o deci sa ADHD je da ne mogu ostvariti akademska postignuća. Stoga, napominjemo da se do njih dolazi na način koji je detetu prijemčiv. Akademska postignuća je jednako važno detetu sa ADHD, kao i svakom drugome. Ishodi su očekivani kao i kod druge dece. Međutim, postavljeni ciljevi u učenju treba da su realistični i ostvarivi. Potrebno je da se precizno definišu konkretne aktivnosti, metode, oblici rada kojima se postižu postavljeni razvojni i obrazovni ciljevi kao i načini i postupci kojima će se sprovesti praćenje, provjera i vrednovanje postignuća (razvojnog i obrazovnog). Kod akademskoga uspjeha dece sa ADHD planiranje je izuzetno bitno. Ono detetu daje strukturu i olakšava učenje. Ona zahtijevaju visok stepen strukture u situaciji učenja. Detetu se može pomoći tako što se sa njim dogovori svakodnevni raspored i rutina u izvršavanju školskih zadataka.

8.3.1. Razvojno-edukativna lista za rad s decom s ADHD

Oblast – Ponašanje	
Teškoće i znaci	Preporuke
<p>Napušta mjesto u učionici ili na drugim mestima na kojima se od njega zahtijeva da sedi; trči okolo ili se penje kad treba da radi zadatke; prećerano priča; “istrčava” s odgovorom prije postavljenog pitanja.</p> <p>Prekida druge ili im se nameće (npr. upada u tuđe razgovore ili igre).</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Napisati i izložiti pravila, tako da ih sva đeca vide. Ne preporučuje se više od pet pravila. ➤ Adekvatno prilagođen prostor. ➤ Vremenska upodobljenost. ➤ Omogućiti stabilne, predvidljive aktivnosti. ➤ Povremeno podsećati na ograničenja i zabrane. ➤ Obezbeđivanje podsticajne, relaksirajuće atmosfere. ➤ Učiti dijete u grupi socijalnim vještinama. ➤ Povremeno svojim neverbalnim stavom, manipulacijom zaustaviti dijete u neodgovarajućoj aktivnosti. ➤ Ne kažnjavati dijete za impulsivno ponašanje. ➤ Savjetovati roditeljima da podrže uključivanje djeteta u neku sportsku aktivnost (najbolje 1 na 1). ➤ Pohvaliti mirne načine za rješavanje sukoba među decom. ➤ Predviđeti opasne situacije i pripremite plan za slučaj da se dogode. ➤ Uvedite i primijenite tehniku “zastani – razmisli – poslušaj –uradi”.

	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Utvrdite, dogovorite, usvojite signale za podsećanje (dodir na rame, signal rukom). ➤ Usmjeriti se na pozitivno, na ono što je dijete uspjelo, na zadatke koje je uspješno završilo, a ne na ono što nije postiglo ili u čemu je pogriješilo. ➤ Ako voli da tapka/lupa po klupi stavite podloge za miš na klupu da ne bi ometalo
Oblast - Pažnja	
Teškoće	Preporuke
Bori se da održi pažnju na zadatku/igri; izgleda kao da ne sluša kada mu se direktno obraćate; često je zaboravan; lako mu je skrenuti pažnju sa onoga što radi. Teško mu je da prati predavanja i ne završava zadatke.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Postaviti dijete da sedi u prvu klupu sa što manje predmeta na njegovoj radnoj površini. ➤ Poželjno je da dijete ne sedi pored prozora ili vrata, jer će draži izvan učionice snažno uticati na fokus pažnje deteta. ➤ Prilagođavajte nastavne sadržaje i adekvatno ih predstavite. ➤ Definišite preduslove za dovršavanje aktivnost. ➤ Odredite zadatke i aktivnosti prema njihovoj važnosti. ➤ Obim i težina zadataka primjereni. ➤ Odredite učeniku vremensko ograničenje za izvršenje zadatka i nagradite za tačno izvršenje. ➤ Koristite dogovor, mjerač vremena za samopraćenje. ➤ Stavite cjeduljice sa imenom i prezimenom na torbi i knjizi kako bi dijete znalo šta

	<p>treba da nosi kući.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Naučite dijete da napravi pisani plan za vrijeme izrade zadataka uključujući i vremensku upodobljenost. ➤ Kada dajete uputstva cijelom odjeljenju stanite kraj hiperaktivnog učenika
Oblast - Učenje	
Teškoće	Preporuke
<p>Pravi nemarne greške u školskome radu; ne upušta se u zadatke koji zahtevaju duži mentalni napor; ima problem u organizovanju rada ili aktivnosti.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Postaviti prioritete i realne ciljeve. ➤ Razdijelite gradivo na manje djelove; prilagodite zadatke da budu jasni djetetu, rješavanje manjih zadataka (ne više od 3). ➤ Kada dajete instrukcije stanite pored učenika dok to radite. ➤ Za objašnjavanje zadatka koristite djetetovu knjigu, svesku, kao primjer. ➤ Držite ruke na ramenima djeteta dok govorite što da radi. ➤ Gledajte dijete u oči. ➤ Govorite smirenim, ali odlučnim glasom. ➤ Pitajte dijete da ponovi što treba da radi, kako bi provjerili razumijevanje zadatka. ➤ Obezbijediti više vremena za izradu zadataka. ➤ Obezbeđivanje podsticajne, relaksirajuće atmosfere.

- Podsećati dijete na zadatke kratko i često.
- Prilagođavanje metoda za provjeru znanja.
- Jasno crtama označiti mjesto za odgovor.
- Ispitivati dijete kratkim jasnim pitanjima.
- Pohvaljivati dijete uvijek kada završi zadatak do kraja.
- Ohrabriti dijete da hvata bilješke na času, da zapiše domaći, provjeriti da li je to uradilo, naučiti ga i provježbavati sa njim način kako da provjeri urađeno.
- Saradnja roditelja sa školom (svakodnevna razmjena informacija).
- Alternativni načini provjere znanja (redukovati pisanje, omogućiti verbalno rješavanje zadataka, pripremiti materijal kao audio materijal).
- Preferirajte usmeno ispitivanje.
- Smanjite broj pismenih zadataka.
- Po potrebi produžite vrijeme rada.

Korisni kontakti:

 <p>JU Resursni centar za decu i mlade „Podgorica“</p>	<p>Princeze Ksenije br. 6, 20000 Podgorica juzinv@t-com.me tel/fax: +382 (020) 640-408 ili 643-075</p>
 <p>JU Resursni centar za decu i osobe sa intelektualnim smetnjama i autizmom „1. jun“, Podgorica</p>	<p>Princeze Ksenije br. 8, Podgorica centar1.jun@t-com.me tel/fax: +382 (020) 640-136</p>
 <p>JU Resursni centar za sluh i govor „Dr Peruta Ivanovic“, Kotor</p>	<p>tel: +382 32/304-288 fax: +382 32/325-996 e-mail: surdomonte@t-com.me</p>
 <p>Paraolimpijski komitet Crne Gore</p>	<p>Ul. Radosava Burića 4a, Podgorica 020 223 630 npcmneparalympic@gmail.com</p>
 <p>Specijalna Olimpijada Crne Gore</p>	<p>Bulevar Stanka Radonjića 5, Podgorica officecragora@gmail.com +38267001221 +38267000588</p>

Autorski tim:

Mr Tamara Milić, psihološkinja, Ministarstvo prosvjete,
Anita Marić, logopedica, Zavod za školstvo,
Aleksandar Vuksanović, defektolog, JU Resursni centar za djecu i osobe sa intelektualnim smetnjama i autizmom „1. jun“, Podgorica,
Aleksandra Popović, defektološkinja, JU Resursni centar za sluh i govor „Dr Peruta Ivanović“, Kotor,
Aleksandra Trailović Šljivančanin, defektološkinja, JU OŠ „21. maj“, Podgorica,
Jadranka Radulović, defektološkinja, JU Resursni centar za djecu i mlade „Podgorica“,
Jasna Popović, defektološkinja, JU Resursni centar za djecu i mlade „Podgorica“.

Lektura: dr Vladimir Vojinović

Napomena: Instrukтивно-edukativni materijal za inkluzivni rad i učenje dece s posebnim obrazovnim potrebama je usvojen na sednici Nacionalnog savjeta za obrazovanje održanoj 29. decembra 2016. godine.